

Bygdeforskning

Oddveig Storstad og Jostein Vik

Bygdeutviklingsmidlene og bonden

**En delrapport om BU-midlenes effekt
på bønders holdninger og tilpasninger**

Rapport 7/09
ISSN 1503-2035

Norsk senter for bygdeforskning
Universitetsenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
Telefon: +47 73 59 17 32
Telefaks: +47 73 59 12 75

Rapport nummer 7/09

Bygdeutviklingsmidlene og bonden. En delrapport om BU-midlenes effekter på bønders holdninger og tilpasninger

Oddveig Storstad og Jostein Vik

Utgivelsesår: 2009	Antall sider: 63	ISSN-nr: 1503-2035
Oppdragsgiver: Landbruks- og matdepartementet		Oppdragsgivers ref.:

Sammendrag

Denne rapporten er en delrapport under en evaluering av de fylkesvise bygdeutviklingsmidlene som forvaltes av Innovasjon Norge. Evalueringen er utført av Norsk senter for bygdeforskning og Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Evalueringen er bestilt og finansiert av Landbruks- og matdepartementet gjennom Innovasjon Norge. Denne delrapporten står Bygdeforskning alene ansvarlig for.

I rapporten gjøres det rede for tre ulike analyser. For det første presenteres en gjennomgang av hvilke bønder som har fått BU-støtte og hva som kjenne-tegner de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk, de som har fått BU-støtte til nye næringer, til forskjell fra de som ikke har fått BU-støtte. For det andre presenteres en multivariat statistisk analyse av BU-midlenes effekter. Til slutt presenteres resultater fra en kvalitativ intervjuundersøkelse i Hordaland og Nord-Trøndelag blant bønder som har fått ulike typer BU-støtte og blant saksbehandlere i kommuner. De ulike analysene i rapporten gir en grundig empirisk gjennomgang av hvordan de fylkesvise BU-ordningene fungerer for enkeltbønder. Vi finner at BU-ordningene i stor grad brukes etter intensjonen, og at de har tildels betydelig effekt.

Stikkord

Bygdeutvikling, diversifisering, landbruk, landbrukspolitikk
Rural development, diversification, agriculture, agricultural policy

Forord

De ulike typene Bygdeutviklingsmidler (BU-midler) er en viktig del av landbruks og distriktpolitikken. De fylkesvise BU-midlene som skal gå til næringsrettede tiltak på det enkelte gårdsbruk forvaltes av Innovasjon Norge. I tillegg forvaltes deler av de totale BU-midlene av Landbruks- og matdepartementet (LMD) og av Fylkesmennenes landbruksavdelinger (FMLA).

Høsten 2009 kunngjorde Innovasjon Norge en evaluering av de fylkesvise BU-midlene. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk senter for bygdeforskning sammen fikk anbudet og har i perioden fra høsten 2008 til høsten 2009 gjennomført en omfattende evaluering og gjennomgang av ordningen. Denne rapporten er en del av denne evalueringen. I tillegg til denne delrapporten inngår følgende publikasjoner i den samlede evalueringen:

Ivar Pettersen, Julie Hval, Lars Øystein Eriksen, Oddveig Storstad og Jostein Vik: *Tilslørt, virksom og treffsikker. Evaluering av Bygdeutviklingsordningen. Rapport 2009-3, NILF.*

Julie Nåvik Hval: *Regnskapsbasert analyse av de fylkesvise bygdeutviklingsmidlene. Notat 2010-2, NILF.*

Utformingen av de enkelte elementene i BU-ordningene har endret seg fra tid til annen, men like fullt er formålene med BU-midlene brede og rimelig stabile over tid. I forskriften fra 2007 er formuleringen at man skal legge til rette for næringsutvikling som danner grunnlag for ”langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt”.

Utgangspunktet for delrapporten er at de fylkesvise BU-midlene er et sett av virkemidler som skal påvirke bøndene til å ta strategiske valg som er i overensstemmelse med de overordna politiske målene med ordningen, og at det derfor er helt sentralt å analysere sammenhengene mellom tildeling/bruk av BU-midler på det enkelte bruk og bøndenes innstilling til, og atferd i bondedyrket. Det er det denne delrapporten gjør.

I arbeidet har vi nytt godt av et fruktbart samarbeid med NILF, med dyktig og engasjert referansegruppe ved Innovasjon Norge, og med gode kolleger ved Bygdeforskning. Vi vil rette en spesiell takk til bønder og landbruksbyråkrater i Nord-Trøndelag og Hordaland som satte av tid til å dele sine erfaringer med oss og gi oss nyttige data til bruk i arbeidet.

Trondheim, 1. november 2009

Oddveig Storstad og Jostein Vik

Innhold

<i>Forord</i>	3
<i>Liste over tabeller og figurer</i>	7
<i>1. Introduksjon</i>	9
1.1 Bakgrunn og problemstillinger	9
1.2. Kort om BU-midlene	9
1.3 Data og metode	12
1.3.1 Statistiske analyser	12
1.3.2. Kvalitative intervju	14
<i>2. Bivariate sammenhenger</i>	17
2.1 BU-støtte, kjønn, alder og utdanning.....	17
2.2 BU-støtten, bruket og økonomien.....	21
2.3 Framtida: Investering, økonomi, optimisme.....	24
2.4 Produksjonsendringer	27
2.5 BU-støtten og generasjonsskifter	29
<i>3. Om BU-midlenes effekt på enkeltbruk - multivariat analyse</i>	33
3.1 De avhengige variablene - hva skal BU-ordningen virke på?	34
3.2 Forklaringsvariabler	37
3.3 Regresjonsmodellene.....	37
<i>4. Effekt av BU-støtte - høna eller egget?</i>	41
4.1 Anerkjennelse - et klapp på skuldra	44
4.2 Gir BU-midler økt lønnsomhet?	46
4.3 Læring og kompetanseutvikling.....	53
4.4 Kommunenes rolle.....	54
4.5 Om BU-midlene som landbrukspolitisk virkemiddel	55
<i>5. Konklusjoner</i>	59
<i>Referanser</i>	63

Liste over tabeller og figurer

Tabell 1. BU-midler til tradisjonelt landbruk.....	13
Tabell 2. Kvinneandel i BU-støtte og kjønn.....	17
Tabell 3. Aldersfordeling	18
Tabell 4. BU-støtte og utdanning.	19
Tabell 5 BU-støtte og landbruksutdanning.	20
Tabell 6. BU-støtte og bruksstørrelse (produktivt jordbruksareal drevet av bruket).....	21
Tabell 7. BU-støtte og viktigste produksjonstype.....	22
Tabell 8. Andel av inntekten fra bruket(drifta)	23
Tabell 9. Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?	24
Tabell 10. Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger?	25
Tabell 11. Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?	26
Tabell 12. Hvor sannsynlig er det at det blir foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de neste fem årene?	27
Tabell 13. Sannsynlige utviklingstrekk de neste fem årene.....	28
Tabell 14. Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?	30
Tabell 15: Hvilke av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år?.....	31
Tabell 16. Overdragelse i familien	31
Tabell 17. Regresjonsmodeller.....	38
Tabell 18. Modellsammendrag og endringsstatistikk.....	39
Figur 1 Analytisk modell	33

1. Introduksjon

1.1 Bakgrunn og problemstillinger

Denne rapporten er skrevet som en del av en evaluering av de bedriftsrettede fylkesvise bygdeutviklingsmidlene som forvaltes av Innovasjon Norge (BU-midlene). BU-midlene er et sammensatt sett av økonomiske virkemidler og er en del av den større landbruks- og distriktspolitikken. I økonomisk forstand er det en relativt beskjeden del av distriktspolitikken. Det er ikke dermed sagt at det er av ubetydelig betydning for bøndene. I hovedsak er BU-midlene et landbrukspolitisk og distriktspolitisk virkemiddel som er utformet for å virke gjennom bonden og bondens tilpasninger. Virkemidlene skal påvirke bøndene til å ta strategiske valg som er i overensstemmelse med de overordna politiske målene med landbrukspolitikken. Det er derfor helt sentralt i en evaluering av BU-midlene å analysere sammenhengene mellom tildeling/bruk av BU-midler og bøndenes innstilling til, og atferd i bondeyrket. Følgelig skal vi i denne rapporten studere sammenhenger mellom bruken av BU-midlene og ulike trekk ved bruket, bonden og hans/hennes strategier. Før vi kommer så langt er det imidlertid på sin plass med en kort gjennomgang av BU-midlene.

1.2. Kort om BU-midlene¹

De fylkesvise BU-midlene til tradisjonelt landbruk og nye næringer (utviklingstiltak) forvaltes av Innovasjon Norge regionalt, og det er disse midlene som omfattes av denne evalueringen. I tillegg forvaltes deler av de totale BU-midlene av Landbruks- og matdepartementet (LMD) og av Fylkesmennenes landbruksavdelinger (FMLA). LMD forvalter midler til bedrifts- overgripende utviklingsoppgaver som er av interesse for hele eller store deler av landet, mens FMLA forvalter egne utviklingsmidler.

---

¹ I hovedrapporten fra evalueringen gis det en langt mer utførlig redegjørelse for BU-midlene (Pettersen et al 2009).

Rammene for BU-midlene fastsettes årlig gjennom jordbruksavtalen, i forhandlingene mellom Landbruks- og matdepartementet (LMD), Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag. I 2008 ble det bevilget 380 millioner til fylkesvise BU-midler, beløpet ble økt til 400 mill i 2009 og ifølge Jordbruksavtalen for 2009-10 vil bevilgningen i 2010 være på 418 mill kr.

I Jordbruksavtalen står det at "lønnsomhetsvurdering av prosjektene skal ligge til grunn for tildeling av midler", og i avtalen for 2008-09 ble den øvre grensen for tildeling av investeringsmidler økt fra 600 000 til 750 000 kroner. Det er ingen nedre grense for tildelingsbeløp. Det enkelte fylke avgjør selv hvor taket skal ligge, men kan altså ikke overstige makstaksten satt ved jordbruksforhandlingene. I tillegg til tilskuddene kan det søkes og innvilges rentestøtte og fylkene kan gi risikolån innenfor rammene av de fylkesvise BU-midlene. Utlånsrammen for rentestøtte var i 2009 på 700 mill kr³.

Bygdeutviklingsmidlene har gjennomgått flere endringer gjennom årene. Den nåværende Forskrift om midler til bygdeutvikling (Landbruks- og matdepartementet 2009) kom til erstatning for en forskrift fra 2007 (Landbruks- og matdepartementet 2007), som igjen avløste en forskrift fra 2005. Den historiske utviklingen av BU-midlene er gjort grundig rede for i Pettersen et al (2009).

Til tross for noe varierende utforminger av forskriftene er BU-midlene i første rekke brukt til å stimulere investeringer ved å tilby tilskudd, rimelige lån og rentestøtte til investeringer i henholdsvis tradisjonelt landbruk og i det som av og til kalles nye næringer, og av og til tilleggsnæringer.⁴

---

² Innenfor denne rammen ble 10 mill. kroner øremerket til et eget investeringsprogram for eggsektoren, finansiert med tilbakebetalereguleringsmidler.

³ Nivået for rentestøtteordningen var 50 prosent av "ST4X" (risikofri rente 3 år stat) i foregående kalenderår.

⁴ Begrepene er notorisk problematiske i denne sammenhengen. Det kan alltid diskuteres hvor tradisjonelt det tradisjonelle landbruket er, hvor nye næringer er eller bør være all den tid det ofte er næringer der man bygger på tradisjon, og man kan diskutere om tilleggsnæring er et godt begrep i de tilfeller der tilleggsnæringene genererer mer inntekt enn det tradisjonelle landbruket som ligger som en basis for drifta på gården. Vi vil likevel i forsettelsen snakke om støtte til tradisjonelt landbruk og om støtte til tilleggsnæringer.

De fylkesvise BU-midlene skal gå til næringsrettede tiltak på det enkelte gårdsbruk/landbrukstilknyttete virksomhet. Kvinner og ungdom er prioriterte målgrupper, og det kan gis støtte til⁵:

- Etablererstipend: Tilskudd for å gi etablerere gunstige startvilkår for utvikling av egen virksomhet innenfor tilleggsnæring. Stipendet knyttes til to faser:
  - Utviklingsfasen. Utvikle forretningsidé, markedsundersøkelser o.l.
  - Etableringsfasen. Oppstart av virksomheten.
- Bedriftsutvikling: Tilskudd til videreutvikling av virksomheter, for eksempel produktutvikling, testsalg, styrking av kompetanse og markedsføring.
- Investeringer: Tilskudd og/eller rentestøtte for lån til investeringer i bl.a. nybygg og ombygging av driftsbygninger i tradisjonelt landbruk og i tilleggsnæringer, samt produksjonsutstyr av varig karakter i tilknytning til disse bygningene. Rentestøtte kan gis som støtte til lån opp tatt i forbindelse med investeringer. Støtten utbetales hvert halvår fra det er levert ferdigattest og i 15 år som et serielån. Rentestøtteprosenten fastsettes årlig, og var på 2,3 prosent i 2009.
- Tilskudd til etablering av felt for juletre/pyntegrønt, kvalitetstiltak i fruktfelt, samt grøfting i Troms.
- Tilskudd ved generasjonsskifte: Tilskudd til landbrukseiendommer der det trengs mindre investeringer i forbindelse med generasjonsskifte for å opprettholde drift i tradisjonelt landbruk eller tilleggsnæring.
- Andre tiltak dersom de er i samsvar med formålet med BU-midlene.

Om tiltakene som støttes er nokså spesifikke, er formålene brede og rimelig stabile over tid. I forskriften fra 2007 heter det at man skal legge til rette for næringsutvikling som danner grunnlag for ”langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt

---

⁵ Kilde: <http://www.innovasjon Norge.no/Satsinger/Landbruk/Bygdeutviklingsmidler/>

og landbrukseiendommen spesielt” (Landbruks- og matdepartementet 2007). Dette innebærer at man ikke utelukkende kan evaluere ordningen opp mot enkeltmål som for eksempel investeringer, lønnsomhet, antall arbeidsplasser, produktivitet eller lignende, men snarere se på ordningenes effekt på flere sider ved bøndernes tilpasninger og holdninger.

1.3 Data og metode

Denne rapporten bygger på to typer metodisk tilnærming. For det første benytter vi statistiske data og metoder for å finne og analysere generaliserbare sammenhenger mellom variabler. For det andre har vi gjennomført en serie intervjuer med bønder som har fått BU-støtte og med saksbehandlere i kommunen.

1.3.1 Statistiske analyser

Det statistiske datamateriale er samlet inn gjennom spørreundersøkelsen ”Trender i norsk landbruk” (Trendundersøkelsen). Dette er en undersøkelse som kartlegger økonomiske, sosiale og kulturelle forhold i landbruket. Undersøkelsen har vært gjentatt hvert andre år siden 2002 (Rye og Storstad 2002; Rye og Storstad 2004; Vik og Rye 2006; Vik 2008). Analysene knyttet til bruk av BU-midler er basert på undersøkelsen fra 2008. Dette var det første året spørsmål om tildelte BU-midler var inkludert i spørreskjemaet. Norsk senter for bygdeforskning har stått for den faglige gjennomføringen av undersøkelsen, mens det praktiske arbeidet med utsending av spørreskjema og innsamling av data har blitt utført av meningsmålingsinstituttet Sentio AS. I Trendundersøkelsen er bønder definert som personer som er hoveddriver på gårdsbruk med jordbruksareal på minst 5 daa. Med denne definisjonen var den totale populasjonen ca 53 000 i 2008. Av de som fikk tilsendt spørreskjema besvarte 1607 bønder skjemaet. Dette er en svarprosent på 51. Trendundersøkelsen er dokumentert representativ for norsk landbruk. Man skal likevel være oppmerksom på at det er statistiske feilmarginer ved generaliseringer på bakgrunn av slike utvalg. Man må derfor være varsom i tolkningen av resultatene. For ytterligere

informasjon om det metodiske opplegget for Trendundersøkelsen, se Vik (2008).

De analysene vi gjør ved hjelp av de statistiske dataene kan deles inn i to kategorier. For det første ser vi på de direkte fordelingene av en rekke sentrale variabler sett i forhold til hvorvidt bøndene har mottatt BU-støtte (og i tilfelle hvilke typer) eller ikke. Som beskrevet ovenfor finnes det ulike typer BU-støtte. Når det gjelder de fylkesvise BU-midlene som administreres av Innovasjon Norge finnes det to hovedgrupper direkte virkemidler: BU-midler til utvikling av det tradisjonelle landbruket og BU-midler til utvikling av tilleggsnæringer i landbruket. I denne studien deler vi bøndene inn i fire grupper. Først er det de som oppgir å ha mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk de siste 10 årene, dernest er det de som har mottatt BU-støtte til tilleggsnæringer til landbruk. Det er også en gruppe bønder som har mottatt både BU-støtte til tradisjonelt landbruk og BU-støtte til tilleggsnæringer. Den siste - og største - gruppen er de som ikke har mottatt noen form for BU-støtte de siste ti årene. Fordelingene er vist i tabell 1.

Tabell 1. BU-midler til tradisjonelt landbruk (N 1607)

Type BU-støtte	Prosent
BU-støtte tradisjonelt landbruk	16.2
BU-støtte tilleggsnæringer	5.0
BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	2.7
Ikke BU-støtte	76.2
Total	100.0

Trendmaterialet viser at vel 16 prosent av bøndene har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk, fem prosent har fått BU-midler til ulike tilleggsnæringer og tre prosent har fått støtte til både tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer til landbruk. 76 prosent av bøndene har ikke mottatt BU-støtte.

Vi gjennomfører to typer statistiske analyser. Først presenterer vi bivariate analyser basert på sammenhengene mellom det å ha mottatt en av de nevnte formene for BU-støtte og en rekke relevante variabler knyttet til bonden, drifta og bondens holdninger og strategier. Deretter går vi et skritt videre og

gjennomfører to multivariate analyser for å søke å finne en modell for BU-ordningenes samla effekt på bøndene.

1.3.2. Kvalitative intervju

Det er gjennomført kvalitative intervju i to fylker - Nord-Trøndelag og Hordaland. Fylkene er valgt ut fra at vi ønsket to ulike fylker for på den måten å få en spredning i informasjonen om erfaringene med BU-støtten. I Nord-Trøndelag står det tradisjonelle landbruket sterkt, mens de nye næringene relativt sett har en større plass innenfor landbruket i Hordaland. Det er ikke store forskjeller i antall bønder i de to fylkene. I 2008 mottok 3 641 bønder i Nord-Trøndelag produksjonsstøtte, mens antallet var 3 283 i Hordaland. Det er derimot stor forskjell på størrelsen på gårdsbrukene i de to fylkene. I Nord-Trøndelag er gjennomsnittlig jordbruksareal i drift per bruk 242 dekar, mens gjennomsnittsbruket i Hordaland er på 126 dekar⁶.

I hvert av de to fylkene gjennomførte vi intervjuer med en gruppe av bønder som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk og en gruppe som har mottatt støtte til nye næringer. Vi fikk tilgang til en navneliste fra Innovasjon Norges regionkontor i hvert av de to fylkene med 12 navn på personer som hadde mottatt støtte til nye næringer og 12 navn på personer som hadde mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk i løpet av de siste fem årene. Det ble så sendt ut brev til disse personene med informasjon om prosjektet og beskjed om at de ville bli kontaktet med forespørsel om intervju. Ingen meldte tilbake at de ikke ønsket å stille opp til intervju. Vi sendte så ut brev med informasjon om møtetidspunkt for intervjuet. Informantene kom fra flere kommuner i fylket, men vi hadde satt det vi mente var en rimelig grense for reiseavstand til der hvor intervjuet skulle foregå. Vi var også forbedret på at det ikke ville passe for alle, men mente at det skulle være mulig å få samlet en gruppe på 6-8 personer for hver av de fire gruppeintervjuene. Det var vanskeligere enn vi trodde. Frafallet var stort. Vi fikk gjennomført ”gruppeintervju” med til sammen fem bønder som hadde fått tilskudd til tradisjonelt landbruk (to i Nord-Trøndelag og tre i Hordaland). Alle disse var menn. For

---

⁶ Tallene er basert på statistikk fra produsentregistret til Statens Landbruksforvaltning fra 2008.

nye næringer var oppmøtet noe bedre - til sammen ni personer (seks i Hordaland og tre i Nord-Trøndelag). Seks av de som hadde mottatt støtte til nye næringer var kvinner.

I tillegg ble det gjennomført intervju med ansatte på landbrukskontret i en kommune i hvert av de to fylkene. Ett av disse landbrukskontorene er landbrukskontor for to kommuner. Til sammen intervjuet vi tre personer ved landbrukskontorene⁷.

---

⁷ Både de kvantitative og de kvalitative funnene og analysene er kvalitetssikret og diskutert inngående med kolleger ved Bygdeforskning, NILF og prosjektets referansegruppe.

2. Bivariate sammenhenger

2.1 BU-støtte, kjønn, alder og utdanning

Et første bilde av hvem som benytter seg av BU-midlene får man ved å se hvordan de ulike kategoriene fordeler seg i forhold til personlige bakgrunnsvariabler som kjønn, alder og utdanning. Kjønn er spesielt relevant i denne sammenhengen. Landbruket er generelt en mannsbastion, og andelen kvinner er nede på ca 12 prosent. Kjønn er også viktig i en evaluering av BU-midlene fordi det er et mål i forskriften om fylkesvise BU-midler at det skal legges ”til rette for et landbruk der kvinner og menn gis like vilkår.”

Tabell 2. Kvinneandel i BU-støtte og kjønn. Prosent. (N 1587)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Kvinneandel	10,8	22,8	18,6	11,4

Vi ser at blant de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk er kvinneandelen helt nede på 10,8 prosent. Dette innebærer at kvinner er underrepresentert også i forhold til den fra før lave kvinneandelen i næringa. Blant de som har fått støtte til tilleggsnæringer er kvinneandelen på tett oppunder 23 prosent, noe som innebærer at kvinnene i landbruket når gjennom i nok-så stor grad på dette området. Situasjonen blant de brukene der det er tildelt både BU-støtte til tradisjonelt landbruk og til tilleggsnæring er på 18,6 prosent. Til sammenligning er andelen kvinner blant de som ikke har fått noe BU-støtte på 11,4 prosent.

Aldersfordeling er også interessant fordi ungdom er en prioritert gruppe i forskriften, og fordi generasjonsskifter har fått en spesiell oppmerksomhet i formålet med ordningen. Tabell 3 presenterer aldersfordelingen.

Tabell 3. Aldersfordeling

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Gjennomsnittsalder	46,6	50,1	46,8	51,1
Under 19 år	,0	,0	,0	,1
20 - 29 år	2,8	1,2	,0	2,4
30 - 39 år	21,7	11,2	25,6	12,6
40 - 49 år	40,9	35,0	34,9	27,8
50 - 59 år	26,8	36,2	34,9	32,4
60 - 69 år	6,7	16,2	4,7	22,5
Over 70 år	1,2	,0	,0	2,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 69.740; df: 18; sig <0.001

Gjennomsnittsalderen i hele gruppa med bønder er 50,1 år. Ser vi på aldersfordelingen i forhold til hvilke seg vi at de som benytter seg av BU-støtte til tradisjonelt landbruk er noe yngre i gjennomsnitt enn de andre bøndene. Det samme er de som både har benyttet BU-støtte til tilleggsnæring og til tradisjonelt landbruk. Bønder som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer er akkurat på gjennomsnittet, mens de som ikke har mottatt støtte gjennomgående er noe eldre.

En annen viktig bakgrunnsvariabel er utdanning. I Trendundersøkelsen er det brukt to ulike mål på utdanning. Først er det brukt en generell 5-delt skala hvor respondentene skal angi høyeste fullførte utdanning - fra grunnskole til universitets/høgskoleutdanning over 4 år. Deretter har vi også spurt spesifikt etter landbruksutdanning, der alternativene er "nei, ingen landbruksutdanning", "Ja, på videregående nivå" og "Ja, på høgskole/universitet". I tabell 4 presenteres forholdet mellom BU-støtte og generelt utdanningsnivå:

Tabell 4. BU-støtte og utdanning. Prosent. (N 1600)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggs- næringer	BU-støtte tradisjonelt land- bruk og til- leggsnæringer	Ikke BU- støtte
Grunnskole eller tilsvarende	11,2	10,0	7,0	18,3
Videregående skole (yrkes- /landbruksfag)	51,7	47,5	55,8	47,5
Videregående skole (allmennfag/gymnas)	16,6	10,0	11,6	10,8
Universitet/høyskole inntil 4 år	12,4	20,0	16,3	14,4
Universitet/høyskole over 4 år	8,1	12,5	9,3	8,9
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 22.768; df: 12; sig =0.030

Vi ser at for alle grupper er det en overvekt i gruppen videregående skole. Dette korresponderer med en forventa fordeling. Det er imidlertid slående at det likevel er entydige, og statistisk signifikante forskjeller mellom de ulike gruppene av bønder. De som ikke har mottatt BU-støtte har gjennomgående lavere utdanning enn de som har fått en eller annen form for BU-støtte. 18,3 prosent av bøndene som ikke har mottatt noe BU-støtte siste år har bare grunnskole. Til sammenligning har 7 prosent av de som har mottatt både BU-støtte til tilleggsnærings og til tradisjonelt landbruk bare grunnskole. Andelen med høgskole- universitetsutdannelse er klart høyest i gruppen som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer.

Utdanningsforskjellene kan gjenspeile ulike forhold. Med hensyn til det relativt lave utdanningsnivået blant de som ikke har fått BU-støtte er det flere alternative tolkninger: For det første kan det tenkes at prosessen med å søke BU-støtte er såpass krevende at de med den laveste utdanningen faller gjennom. Det kan også tenkes at de aktivitetene man kan tenkes å søke støtte til krever et visst utdanningsnivå, og at det således ikke er særlig aktuelt å søke BU-støtte for dem med den laveste utdanningen. Det motsatte resonnetet kan være aktuelt i forhold til de som søker BU-støtte til tilleggsnærings til tradisjonelt landbruk. Kan det være at de når gjennom med sine søknader fordi de er bedre utdannet? Er de mer motivert til å drive med andre typer aktiviteter fordi de har høyere utdanning, eller er det slik at de søker om BU-støtte til å drive med de typene aktiviteter de har tatt utdanning i. Her gir ikke

våre dat noen entydige svar, men det er viktig å merke seg at utdanning utgjør et skille når det gjelder tildeling av BU-støtte.

Går vi videre til spørsmålet om landbruksutdanning, i tabell 5 ser vi andre interessante mønstre.

Tabell 5 BU-støtte og landbruksutdanning. Prosent. (N 1577)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Ingen landbruksutdanning	37,2	58,4	39,5	58,4
Videregående skole	54,3	32,5	44,2	34,4
På universitet/høgskole	8,5	9,1	16,3	7,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 47.502; df : 6; sig <0.001

For det første er det da slik at de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk i mye høyere grad enn de andre bøndene har en landbruksutdanning på videregående skole nivå. Det vil da i praksis si landbruksskole. Dette er rimelig. Fordelingen innebærer at de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk i stor grad (i over 62 prosent av tilfellene) har en formell kompetanse i å drive tradisjonelt landbruk.

Vi ser videre at tett på 60 prosent av de som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer ikke har landbruksutdanning. Man kan da jo da tenke seg at det er derfor de er interessert i å utvikle ei næring på sida av det tradisjonelle landbruket. Det er kanskje mer overraskende å finne at det er i gruppen som har fått både BU-støtte til tradisjonelt landbruk og til tilleggsnæringer vi finner flest med høyere landbruksutdanning. Hele 16,3 prosent av denne gruppen har høyere landbruksutdanning.

Til slutt ser vi at når det gjelder landbruksutdanning er de som ikke har fått BU-støtte til noe de siste ti årene og de som har fått støtte til nye næringer nokså like. Ca 1/3 av disse har landbruksskole, mens nær på 60 prosent ikke har landbruksutdanning. Forskjellen er, som vi så i tabellen over, at de som ikke har mottatt BU-støtte scorer lavere også på annen utdanning.

2.2 BU-støtten, bruket og økonomien

Ovenfor presenterte vi en del sammenhenger med det utgangspunkt at man kan tenke seg at BU-støtten samvarierer med ulike personlige egenskaper. Man kan også tenke seg at ulike typer BU-støtte går til ulike typer gårdsbruk. Dette kan da tenkes å være fordi det drivere av ulike typer bruk vil ta ulike bedriftsøkonomiske og strategiske beslutninger om utviklinga av bruket framover. En hypotese vil for eksempel være at de største brukene vil ha best forutsetninger for å lykkes innen tradisjonelt landbruk, mens mindre bruk vil benytte en diversifiseringsstrategi for å overleve innafor det utvida landbruket. Tabell 6 viser sammenhengen mellom bruksstørrelse og ulike typer BU-støtte.

Tabell 6. BU-støtte og bruksstørrelse (produktivt jordbruksareal drevet av bruket) Prosent. (N 1561)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
0 - 9 daa	,4	6,4	2,3	1,1
10 - 19 daa	,8	,0	2,3	1,3
20 - 49 daa	2,8	7,7	4,7	10,7
50 - 99 daa	11,9	23,1	9,3	19,7
100 - 249 daa	32,4	42,3	34,9	44,5
250 - 499 daa	35,6	14,1	41,9	17,2
500 - 999 daa	13,8	5,1	4,7	4,5
Over 1000 daa	2,4	1,3	,0	1,0
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 1.329E2; df : 21; sig <0.001

Vi ser at det relativt sett er de største brukene som nyter godt av BU-støtte til tradisjonelt landbruk. I gjennomsnitt driver et norsks gårdsbruk i dag rundt 250 da. Ca 52 prosent av brukene som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk er over 250 da. Ca 15 prosent er under 100 da, og ca 32 prosent er mellom 100 og 250 da. Brukene som får BU-støtte til tilleggsnæringer er gjennomgående mindre. Her er andelen bruk over 250 da på ca 20 prosent, mens vel 37 prosent er under 100 da. Det er likevel i størrelsen mellom 100 og 250 da vi finner de fleste brukene som har fått BU-støtte til tilleggs-

næringer. Mht størrelse ligger brukene som ikke har fått BU-støtte nokså nær de brukene som har fått BU-støtte til tilleggsnæring, mens de som har fått begge typene støtte har et enda mer markert tyngdepunkt mellom 100 og 250 da. På bakgrunn i størrelsesfordelingen kan det synes som om de ulike typene BU-støtte er en støtte for to noe ulike tilpasningsstrategier: En som går i retning av å utvikle og styrke tradisjonelt landbruk hos de største brukene og en diversifiseringsstrategi på de noe mindre og mellomstore brukene.

Bruk kjennetegnes imidlertid ikke bare av hvor store de er. Det er også grunn til at ulike typer BU-støtte i større eller mindre grad går til bruk med ulike typer produksjoner. Tabell 7 viser hvordan BU-støtte fordeler seg i forhold til viktige produksjoner.

Tabell 7. BU-støtte og viktigste produksjonstype. Prosent. (N 1459)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggs- næringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU- støtte
Melkeproduksjon	50,4	21,2	35,9	28,8
Husdyrhold	35,3	34,8	38,5	36,2
Korn	4,6	9,1	10,3	22,6
Annen planteproduksjon	8,0	18,2	7,7	6,1
Skog	1,3	6,1	,0	2,9
Annet	,4	10,6	7,7	3,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 1.080E2; df: 15; sig < 0.001

BU-støtte til tradisjonelt landbruk går i mer enn 50 prosent av tilfellene til melkeproduksjonsbruk, og i 35 prosent av tilfellene til andre husdyrproduksjoner. BU-støtte til tilleggsnæringer fordeler seg nokså likt mellom melkeproduksjonsbruk, bruk med anna husdyrproduksjon, og bruk med annen planteproduksjon (ikke korn). Brukene som ikke har fått BU-støtte fordeler seg i hovedsak mellom melkeproduksjonsbruk (32 prosent), anna husdyrhold (36 prosent), og kornproduksjonsbruk (19 prosent).

De enkelte fylkene setter i stor grad kriterier for sine tildelinger, men melk og storfe er produksjoner som gjerne prioriteres. I de siste år har fjørfe og

gris i liten grad fått støtte. Det er derfor ikke overraskende at melkebrukene er overrepresentert blant de som har mottatt støtte til tradisjonelt landbruk de siste ti årene.

Det tydeligste skillet med hensyn til vurdering av brukets maskinpark ser vi mellom de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk og alle de andre. 94 prosent av de som har mottatt støtte til tradisjonelt landbruk mener at maskinparken er middels eller god. For de andre ligger den tilsvarende prosenten på mellom 85 prosent og 90 prosent. Det er de som har fått BU-støtte til tilleggsnæring som vurderer maskinparken sin mest kritisk. Det er imidlertid også verdt å merke seg at bare 33 prosent av de som ikke har fått BU-støtte som mener maskinparken er god.

Norsk landbruk er, og har alltid vært, preget av mangesysleri (Almås 2002). De færreste gårdbrukerfamilier har klart seg utelukkende av det som bruket har kunnet generere av inntekter. I tabell 8 ser vi dette i forhold til BU-støtte.

Tabell 8. Andel av inntekten fra bruket(drifta) (N 1529)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
0 prosent	5,1	7,8	9,8	8,4
1-25 prosent	22,4	40,3	26,8	45,8
25-50 prosent	25,9	27,3	22,0	20,8
50-75 prosent	20,0	15,6	19,5	10,7
75-99 prosent	17,3	7,8	17,1	8,7
100 prosent	9,4	1,3	4,9	5,5
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 77.950; df: 15; sig < 0.001

Vi ser av tabellen at blant de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk er det ca 27 prosent som har mer enn 75 prosent fra bruket, mens 20 prosent har mellom 50 og 75 prosent av inntektene fra bruket. Ikke overraskende er det en noe større andel som har en større andel av inntektene utenfra blant de som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer, Det er verdt å merke seg fra tabell 8 at blant de som ikke har fått BU-støtte har mer enn 54 prosent av bøndene under 25 prosent av inntekten sin fra bruket.

I fortsettelsen av dette er det naturlig å vurdere hvordan økonomien på brukene har utviklet seg. Svarene på spørsmål til bøndene om hvordan det økonomiske resultatet har utviklet seg er å finne i tabell 9.

Tabell 9. Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene.² (N 1582)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte trad. landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Endret seg i positiv retning	29,7	36,7	32,6	14,8
Ingen endring	25,4	27,8	30,2	27,3
Endret seg i negativ retning	41,8	30,4	30,2	50,2
Vet ikke	2,3	3,8	7,0	5,6
Drift mindre enn fem år	,8	1,3	,0	2,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 64.019; df: 12; sig < 0.001

Blant bønder som har fått støtte til tradisjonelt landbruk er det hele 41,8 prosent som mener det økonomiske resultatet har utviklet seg i negativ retning, mens det er noe under 30 prosent som mener at økonomien har utviklet seg i positiv retning. Blant de som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer er bildet mer positivt. Her mener 30,4 prosent det har gått i negativ retning, mens 36,7 prosent mener økonomien har bedret seg. Begge disse må imidlertid holdes opp mot de som ikke har fått BU-støtte. Her mener hele 50,2 prosent av bøndene at økonomien har utvikla seg i feil retning, mens bare 14,8 prosent av bønder som ikke har fått BU-støtte mener økonomien går i riktig retning.

2.3 Framtida: Investering, økonomi, optimisme.

Etter å ha sett hvordan bøndene og brukene fordeler seg i forhold skal vi se nærmere på ulike uttrykk for bøndenes strategier, planer, framtidstro og optimisme.

Målet med BU-midlene kan uttrykkes på ulike måter. I konkurranse-dokumentet er følgende formulering bruk om midlene til tradisjonelt land-

bruk: Målet er å opprettholde et variert landbruk i hele landet gjennom å bidra til oppgraderinger og modernisering av driftsapparatet, mens BU-midlene til nye næringer, eller tilleggsnæringer som vi kaller det i denne delen av rapporten, skal bidra til etablering av ny næringsvirksomhet. I forskriften er følgende formålsparagraf nedfelt: ”Formålet med forskriften er å legge til rette for næringsutvikling som danner grunnlag for langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt.”

Det er klart fra disse formuleringene at de ønskede målene med BU-midlene er tenkt nådd gjennom investeringer. På sett og vis er det opplagt at BU-midlene bidrar til investeringer fordi det er det de betales ut til, men det kritiske spørsmålet i så måte er jo om det investeres mer på bruk som får BU-støtte enn på bruk som ikke får det. I Trendmaterialet er det flere spørsmål som dreier seg om planlagte investeringer, men det gir ikke så stor mening å samkjøre dette direkte mot mottatt BU-støtte fordi de som har fått BU-støtte jo er ferdige med en større investering, og slik sett kanskje ikke kan forventes å gå på nye investeringer i større grad enn de som ikke har fått BU-støtte. Et annet og mer indirekte mål på omfanget av foretatte investeringer er standarden på brukets driftsbygninger.

Vi har også bedt respondentene om å vurdere standarden på egne driftsbygninger. I tabell 10 presenteres sammenhengen mellom type BU-støtte og status på driftsbygninger. Vi ser her at når det gjelder standard på driftsbygninger er det markerte skillet mellom de som har mottatt en eller annen form for BU-støtte og de om ikke har gjort det.

Tabell 10. Hvordan vil du beskrive standarden på brukets driftsbygninger? (N 1588)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte til trad landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
God	45,0	41,2	46,5	30,4
Middels	45,4	50,0	41,9	52,4
Dårlig	9,6	8,8	11,6	17,2
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 30.894; df: 6; sig < 0.001

I alle tre kategoriene som har fått støtte vurderer mellom 41 og 46 prosent driftsbygningenes status som god. Bare ca 30 av de som ikke har fått BU-støtte siste ti år mener det samme. Under 10 prosent av de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk vurderer driftbygningene som dårlige, mens ca 17 av de som ikke har fått BU-støtte mener det samme. Ut fra dette kan vi konkludere at de som ikke har fått BU-støtte i mindre grad har foretatt investeringer på brukets driftsbygninger enn andre bønder.

En annen indikator på optimisme er presentert i tabell 11. Der presenteres svarene på spørsmål om respondentenes forventninger til det økonomiske resultatet fra gårdsdriften de neste fem årene.

Tabell 11. Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene? (N 1586)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Endre seg i pos retning	46.9	48.1	46.5	32.9
Ingen endring	22.1	26.6	20.9	22.7
Endre seg i neg retning	16.7	8.9	14.0	25.2
Vet ikke	14.3	16.5	18.6	19.2
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

χ^2 : 35.102; df: 9; sig < 0.001

Funnene bekrefter det vi så ovenfor. De som har mottatt BU-støtte er betydelig mer optimistiske enn de som ikke har mottatt slik støtte. Vi ser at 32,9 prosent av de som ikke har fått BU-støtte tror at økonomien vil utvikle seg i positiv retning, mens 25,2 prosent mener det vil gå i negativ retning. De tilsvarende tallene for de som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk er 46,9 prosent i positiv retning og 16,7 prosent i negativ retning. Enda mer optimistisk er det for de som har mottatt EU-støtte til tilleggsnæringer. Her mener hele 48,1 prosent at økonomien vil utvikle seg i negativ retning, og 8,9 prosent mener det vil gå i negativ retning.

Et annet, og kanskje mer konkret uttrykk for optimisme er bøndenes investeringsplaner. Investeringer i driftsbygninger i landbruket er svært langsiktige investeringer og det er investeringer som i liten grad har noen

alternativverdi. Det å sette seg i gjeld og investere i driftsbygninger er derfor et viktig uttrykk for en grunnleggende tro på at det vil være brukbare forhold i landbruket i åra som kommer. I tabell 12 ser vi på hvordan dette sammenfaller med hvorvidt bønder har fått BU-støtte eller ikke.

Tabell 12. Hvor sannsynlig er det at det blir foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de neste fem årene? (N 1593)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Svært sannsynlig	23,5	17,5	25,6	9,8
Ganske sannsynlig	20,0	28,8	27,9	16,8
Lite sannsynlig	46,5	38,8	34,9	54,3
Usannsynlig	10,0	15,0	11,6	19,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 66.199; df: 9; sig < 0.001

2.4 Produksjonsendringer

Begrepet produktivitet er sentralt i en vurdering av BU-midlenes effekt. En må kunne forvente at BU-midlene bidrar positivt til produktivitetsutviklingen i næringa. Produktivitet er forholdet mellom produsert mengde (eller kvalitet) og innsatsfaktorene i produksjonen. Enkelt sagt kan man derfor si at produktiviteten økes ved produksjonsøkninger, økt innsats langs verdikjeden, kostnadsreduksjoner, redusert arbeidsinnsats (som ikke fører til tilsvarende redusert produksjon) og redusert bruk av jordbruksarealer. Datamaterialet ”Trender i norsk landbruk” er ikke spesielt velegnet for å si noe om den eksakte produktivitetsutviklingen og lønnsomheten hos norske bønder. Det er likevel grunnlag for å nærme seg en vurdering av slike størrelser.

I tabell 13 presenteres en oversikt over variabler som sier noe om hvordan bøndene innretter seg i forhold til strategisk valg som indikerer produktivtetsendringer. Tabellen viser at blant de som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk er det 63 prosent som har planer om produksjonsøkning. Vi ser også at blant de som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer ser litt over 38 prosent for seg produksjonsøkning. Til sammenligning ser vi at blant de som ikke har mottatt noe BU-støtte er det 33 prosent som har

planer om produksjonsøkning. På den andre siden, er det færre av de som har mottatt BU-støtte som ser for seg en produksjonsnedgang i tida framover.

Tabell 13. Sannsynlige utviklingstrekk de neste fem årene (N 1607)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte	Sig
Produksjonsøkning	63,1	37,5	55,8	33,0	0,000
Produksjonsnedgang	7,7	12,5	4,7	15,6	0,002
Kostnadsreduksjoner	17,7	12,5	9,3	17,4	0,364
Økt arbeidsinnsats på bruket	18,5	13,8	30,2	11,5	0,000
Arbeider (mer) utafor gården	13,5	10,0	20,9	20,7	0,008
(Videre-)utvikling av tilleggsnæring	16,5	50,0	51,2	13,3	0,000
Videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter	5,4	27,5	27,9	4,0	0,000

Vi ser av tabellen at økt innstas i verdikjeden (videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter) er en langt vanligere strategi hos de som har mottatt BU-støtte til tilleggsnæringer enn hos de andre kategoriene. Dette er en mulig måte å oppnå produktivitetsvekst på i et marked med produksjonsbegrensninger.

Kostnadsreduksjoner er også en måte å oppnå produktivitetsvekst på. Denne strategien er ikke signifikant ulikt fordelt mellom de som mottar BU-støtte og de andre bøndene. 17,7 prosent av bøndene som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk ser for seg kostnadsreduksjoner. Omlag like mange av de som ikke har fått BU-støtte planlegger kostnadsreduksjoner. Enda færre (12,5 prosent) av bøndene som har fått BU-støtte til tilleggsnæringer planlegger kostnadsreduksjoner. Disse funnene tyder på at bønder som får BU-støtte ikke ser for seg produktivitetsvekst langs denne banen. Erfaringsmessig er vel også kostnadsutviklingen i næringa noe som ikke gjør en slik strategi særlig realistisk.

Tabellen viser også at det er signifikant forskjell i at de som har fått BU-støtte i betydelig større grad enn de som ikke har fått slik støtte ser det som sannsynlig at de skal øke arbeidsinnsatsen på bruket. Dersom økt arbeidsinnsats

ikke henger sammen med et økt volum eller økt kvalitet i produksjonen er det ikke en produktivetsfremmende utvikling. Nå ser vi imidlertid at de gruppene som ser for seg en økt arbeidsinnsats på bruket også ser for seg økt produksjon og/eller økt arbeid i verdikjeden forøvrig. Tallene i tabell 13 dokumenterer ikke en positiv produktivetsutvikling i og for seg, men den indikerer likevel at en slik utvikling finner sted og henger sammen med tildeling av BU-midlene.

2.5 BU-støtten og generasjonsskifter

Et spørsmål som er stilt til BU-ordningen er hvorvidt den motiverer til generasjonsskifter på gårdsbruk. Vi kan nærme oss spørsmålet på flere måter.

For det første er alder en indikator. I tabell 3 så vi at gjennomsnittsalderen hos bønder som har fått BU-støtte var lavere enn hos bønder som ikke hadde mottatt slik støtte. Enda viktigere: hos bønder som ikke hadde fått BU-støtte var 24,7 prosent av bøndene over 60 år, mens andelen i denne aldersgruppen hos de som hadde fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk og til tilleggsnæring var henholdsvis 7,7 prosent (tradisjonelt landbruk) og 16,7 prosent (nye næringer). Dette viser en klar sammenheng mellom tildeling av BU-midler og generasjonsskifter gjennomført i "rett" tid. Hvorvidt det er BU-midlene som motiverer til dette er imidlertid et mer komplisert spørsmål, og det kan være nyttig å se på en del andre forhold knyttet til generasjonsskifter før vi konkluderer.

Det ultimate uttrykk for langsiktig tro på næringa er om man anbefaler sine egne barn å satse på landbruk - og å ta over bruket etter dem. I Tabell 14, ser vi på hvordan dette uttrykket for framtidstro varierer med mottatt BU-støtte.

Tabell 14. Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?⁹ (N 1369)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Ja	68.3	66.2	68.3	53.7
Nei	7.8	9.5	2.4	17.6
Vet ikke	23.9	24.3	29.3	28.7
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

χ^2 : 29.127; df: 6; sig < 0.001

Bønder som ikke har mottatt BU-støtte anbefaler barna sine å ta over bruket i 54 prosent av tilfellene. De som har fått BU-støtte anbefaler barna å ta over i mellom 66 og 69 prosent av tilfellene. Forskjellen i dette målet på framtids-tro er altså på mellom 12 og 15 prosentpoeng. Vi ser igjen den samme forskjellen når det gjelder å ikke anbefale barna å ta over. Åtte prosent av de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk vil ikke anbefale dette, mens nærmere 18 prosent av de som ikke har fått BU-støtte vil ikke anbefale barna å ta over.

Strekker vi tidshorizonten enda lenger fram ser vi i tabell 15 at sannsynligheten for at gården vil være drevet at dagens bruker er langt høyere for de som har fått BU-støtte til tradisjonelt landbruk. Vi skal også merke oss at det her, i et 20-årsperspektiv ikke er forskjeller mellom de som har fått støtte til tilleggsnæringer og de som ikke har fått BU-støtte. Likevel synes det å være riktig å konkludere med at sannsynligheten for at et bruk som har mottatt BU-støtte til tilleggsnæringer er i drift om 20 år er noe større enn for de som ikke har mottatt noen støtte. Mens 65,3 prosent av de som har mottatt støtte til nye næringer tro at bruket enten vil være drevet av dem selv, egne barn eller andre slektninger om 20 år, er tilsvarende andel blant de som ikke har mottatt BU-støtte 54,3 prosent. Høyest er den blant de som har mottatt støtte både til tradisjonelt landbruk og til nye næringer (73,1%) og blant de som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk (69,1%).

Tabell 15: Hvilke av følgende alternativer regner du med er mest sannsynlig for ditt gårdsbruk om tyve år? (N 1531)

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Gårdsbruket vil være drevet av dagens brukere	29,2	16,0	26,8	17,6
Gårdsbruket vil være drevet av barn eller slekt av dagens bruker	39,9	49,3	46,3	36,7
Gårdsbruket vil være forpaktet bort til andre	3,6	8,0	0,0	7,9
Gårdsbruket vil være nedlagt som selvstendig enhet	5,5	6,7	4,9	11,3
Gårdsbruket vil være solgt utenfor familien, men drevet som egen enhet	1,2	1,3	0,0	3,4
Gårdsbruket vil være fritidseiendom	1,2	4,0	0,0	4,2
Annet	0,4	2,7	0,0	0,8
Vet ikke	19,0	12,0	22,0	18,1
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 56.239; df: 21; sig < 0.001

Av tabellen under ser vi at bøndernes egne vurderinger av sannsynligheten for at noen av barna eller andre i familien vil overta bruket er noe høyere blant de som har mottatt BU-støtte til tradisjonelt landbruk eller både til tradisjonelt landbruk og nye næringer.

Tabell 16. Overdragelse i familien N 1100

	BU-støtte tradisjonelt landbruk	BU-støtte tilleggsnæringer	BU-støtte tradisjonelt landbruk og tilleggsnæringer	Ikke BU-støtte
Tror et av barna vil overta	49,7	53,1	54,8	52,6
Tror noen andre i familien vil overta, vet ikke hvem	41,5	25,0	38,7	30,7
Tror ikke noen i familien vil overta	8,8	21,9	6,5	16,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

χ^2 : 15.973; df: 6; sig < 0.014

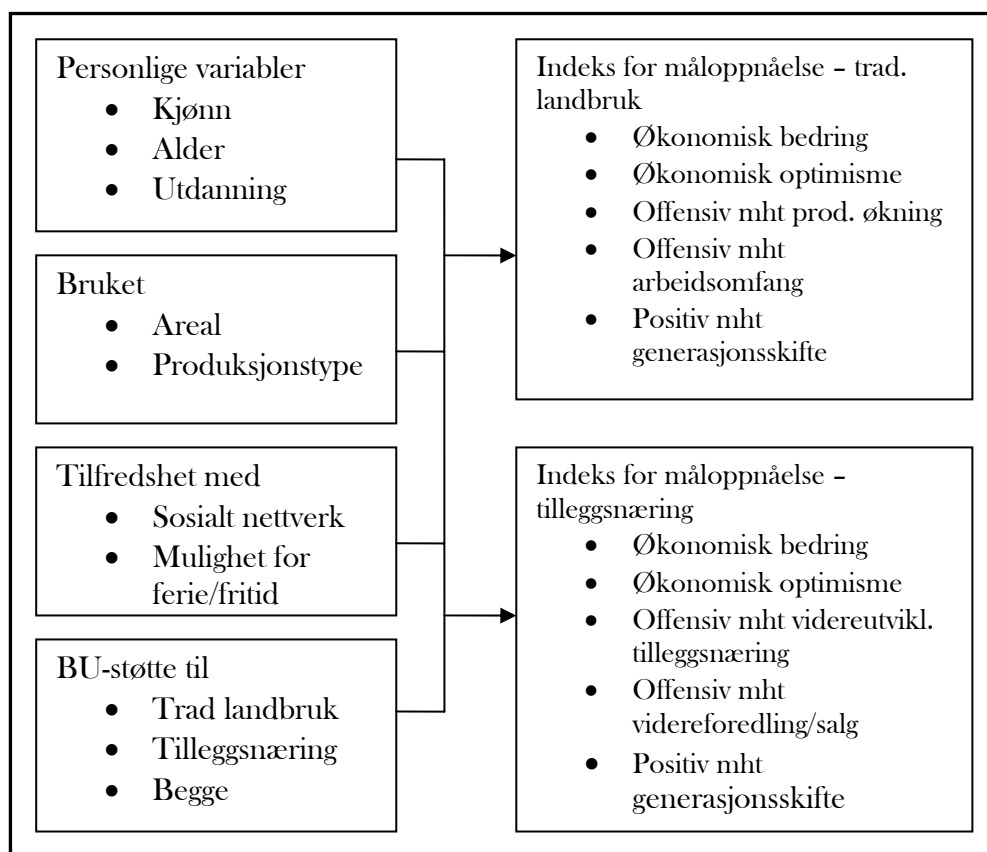

Det er her viktig å huske at vi kun her spør om man tror at noen av barna kommer til å ta over bruket, og ikke om de kommer til å drive bruket videre.

Disse funnene med hensyn til sammenhengen mellom mottatt BU-støtte støtter en hypotese om at BU-støtten bidrar til å holde folk og bruk i aktivitet innenfor det utvidede landbruksbegrepet. Og de indikerer at BU-støtte motiverer til fortsatt tro på landbruk og til generasjonsskifter i landbruket.

3. Om BU-midlenes effekt på enkeltbruk - multivariat analyse

Så langt har vi sett på sammenhenger mellom variabelen mottatt BU-støtte og andre variabler vi så som relevante. Variablene har foreløpig blitt vurdert enkeltvis. Det grunnleggende spørsmålet i en evaluering av BU-midlene er om de virker - har de en effekt. For å kunne besvare dette er det nødvendig å definere klart hva de eventuelt skal virke på, og det er nødvendig å holde effektene av BU-midlene opp mot effektene av andre mulige variabler. Dette vil vi her gjøre i en regresjonsanalyse. Vår analytiske modell kan framstilles som i figur 1:

Figur 1 Analytisk modell

3.1 De avhengige variablene – hva skal BU-ordningen virke på?

Det er ikke mulig å definere et enkelt mål på hva BU-midlene er tenkt å virke inn på. For det første er det forskjell på intensjonen med BU-midler til tilleggsnæringer og BU-midler til tradisjonelt landbruk. For det andre er de politiske målene knyttet til fylkesvise BU-midlene temmelig komplekse. I forskriften heter det at man skal legge til rette for ”næringsutvikling som danner grunnlag for langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bo-setting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseien-dommen spesielt.” Ved en ”oversettelse” av dette formålet ned til den enkelte bondens virkelighet trenger man et sammensatt mål på økonomiske størrelser, (planer for) utvikling av drifta, og tro på framtida. Dersom BU-støtten bidrar til høy verdi på slike sammensatte mål kan vi si at ordningen er vellykket – på enkeltbruksnivå.

Vår innfallsvinkel til dette har derfor blitt å lage to ulike indekser. En indeks som fanger opp intensjonene med det man ønsker med ordningen med BU-støtte til tradisjonelt landbruk, og en som fanger opp intensjonene med BU-støtte til tilleggsnæringer. Vi har så laget en modell som analyserer et sett av forklaringsvariablers innvirkning på de to indeksene.

***

Målet med BU-midlene til investeringer i det tradisjonelle landbruket kan uttrykkes i en såkalt formativ indeks (Ringdal 2007) bestående av fem variabler. En formativ indeks er et tall som er fremkommet som et gjennomsnitt av et sett av standardiserte variabler. Vi har benyttet følgende variabler:

1. ”Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?” Variabelen er rekodet slik at økning innebærer positiv retning. Økende verdi av denne kan tolkes som et uttrykk for bedret økonomisk resultat av bruket. Dette er uttalt mål med BU-støtte til tradisjonelt landbruk.
2. ”Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?” Variabelen er rekodet slik at økning innebærer positiv retning. Stigende verdi her kan tolkes som optimisme mht økonomi på bruket. Vi mener at de over-

ordna målene med BU-ordningen forutsetter en viss grad av optimisme på egen og landbrukets vegne.

3. "Sannsynlig utvikling på bruket de neste fem årene: Produksjonsøkning." Dette er en dikotom variabel. Positivt svar her kan tolke som et uttrykk for en offensiv strategi. Dette indikerer at respondenten satser på landbruk for framtida.
4. "Sannsynlig utvikling på bruket de neste fem årene: økt arbeidsomfang." Dette er en dikotom variabel. Positivt svar her kan tolke som et uttrykk for en offensiv strategi, men noe annerledes enn ovenfor.
5. "Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?" Variabelen er omkodet slik at økende verdi indikerer økende sikkerhet for at man vil anbefale landbruk for sine barn. Dette er en variabel kan tolkes som uttrykk for en grunnleggende optimisme i forhold til landbruket.

De fem variablene er korrelert med hverandre med Pearsons korrelasjon mellom 0,10 (ventet positiv økonomisk utvikling og planlagt økt arbeidsinnsats) og 0,37 (ventet positiv økonomisk utvikling og planlagt produksjonsøkning). Korrelasjonene indikerer at variablene ikke måler det sammen men at de heller ikke "slår hverandre i hjel". De er derfor velegnede for konstruksjon av en indeks. Samlet sett kan "Målindeks for tradisjonelt landbruk" ses som et rimelig mål på det man ønsker å oppnå med BU-støtte til tradisjonelt landbruk.

Det kan spørres om det er rimelig å inkludere "planlagt økt arbeidskraft i en slik indeks. Er økt arbeidsinnsats et ønska mål ved BU-midlene? Kanskje er det snarere tvert i mot slik at man ønsker å effektivisere, og slik sett redusere arbeidsinnsatsen. Vi har likevel vurdert det slik at det er riktig å inkludere planlagt økt arbeidsinnsats i en slik indeks, og da som en indikator på en offensiv satsing i landbruket. Begrunnelsen for vårt valg er todelt. For det første ser vi at det er en positiv korrelasjon mellom andre mål på offensivitet og økt arbeidskraft. Dette tyder på at det i liten grad er slik at bønder gjør investeringer for framtida for å reduseres sin arbeidsinnsats på bruket. For det andre tyder de intervjuene vi har gjort med bønder på at bønder i noen grad ønsker å frigjøre arbeidskraft med sine investeringer, men da er det for

å sette denne arbeidsinnsatsen inn i andre deler av gårdsdrifta. Å øke innsatsen i bruket i forbindelse med en større investering er en viktig del av bondens ethos, og det er blant annet gjennom økt arbeidsinnsats bonden tror han kan dekke inn deler av de økte kostnadene som følger av investeringene.

* * *

Til en viss grad er målene med BU-støtte til tilleggsnæringer de samme som for støtte til tradisjonelt landbruk, men det er noen nyanser. Vi ser det slik at standardiserte verdier av følgende fem mål kan brukes som en indeks på måloppnåelse når det gjelder BU-støtte til tilleggsnæringer til tradisjonelt landbruk:

1. "Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene?" Variabelen er rekodet slik at økning innebærer positiv retning.
2. "Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?" Variabelen er rekodet slik at økning innebærer positiv retning. Stigende verdi her kan tolkes som optimisme mht økonomi på bruket.
3. "Sannsynlig utvikling på bruket de neste fem årene: (Videre-)utvikling av tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser." Dette er en dikotom variabel. Positivt svar her kan tolke som et uttrykk for en offensiv diversifiseringsstrategi – å utvikle ei næring på sida av det tradisjonelle landbruket, noe som er et mål med BU-støtte til tilleggsnæring
4. "Sannsynlig utvikling på bruket de neste fem årene: Videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter." Dette er en dikotom variabel. Det å satse på videreforedling mv ses som et sentralt mål med BU-støtte til tilleggsnæring.
5. "Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg?" Variabelen er omkodet slik at økende verdi indikerer økende sikkerhet for at man vil anbefale landbruk for sine barn. Dette er en variabel kan tolkes som uttrykk for en grunnleggende optimisme i forhold til landbruket.

Variablene er også her korrelert med hverandre. I dette tilfellet varierer korrelasjonene mellom 0,072 (Vil du anbefale noen av barna å ta over bruket etter deg og Videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter) og 0,279 (Endret det økonomiske resultatet fra gårdsdriften seg i positiv eller negativ retning de siste fem årene? og Tror du det økonomiske resultatet fra gårdsdriften vil endre seg i positiv eller negativ retning de neste fem årene?) Disse målene kan derfor også settes sammen til en indeks. De virker i samme retning, men de er ikke for nært beslektet. Høy verdi på indeksen indikerer da i et resultat i overensstemmelse med mål for BU-støtte til tilleggsnæring.

3.2 Forklaringsvariabler

Det er selvsagt ikke slik at tildeling av BU-midler er det eneste som innvirker på brukets økonomiske utvikling og bondens planer og tro på framtida. Det er derfor nødvendig å inkludere flere alternative forklaringsvariabler. Vi har kommet fram til en modell med et sett av forklaringsvariabler organisert i følgende bolker: For det første har vi inkludert variablene kjønn, alder og utdanning (gruppe 1); for det andre er det inkludert en gruppe variabler knyttet til drifta på bruket. Det er størrelsen på produktivt jordbruksareal i drift; ett sett med dummyvariabler på viktigste produksjon der melkeproduksjon er referansekategori (gruppe2); For det tredje har vi med ett sett av variabler som måler tilfredshet med det sosiale nettverket og tilfredshet med muligheten til ferie og fritid (gruppe 3); For det fjerde er det med et sett med dummyvariabler på de tre typene BU-støtte til bruket. Her er de brukene der det ikke er mottatt støtte referansekategorien (gruppe 4).

3.3 Regresjonsmodellene

Som figur 1 viser analyseres forklaringer på to ulike indekser. Dette innebærer at det er snakk om to ulike modeller. Forklaringsvariablene er imidlertid de samme for de to modellene. De fire bolkene med forklaringsvariabler er introdusert stegvis for at man kan se hva hver enkelt type variabler bidrar med til modellen. Tabell 17 presenterer de samla funnene for de to modellene:

Tabell 17. Regresjonsmodeller.

Modell blokk		Modell 1 Målindeks for tradisjonelt landbruk		Modell 2 Målindeks for tilleggsnæring	
		Beta	Sig.	Beta	Sig
1	Kjønn	0,010	0,678	0,049	0,040
	Alder	-0,220	0,000	-0,14	0,000
	Utdanning	0,018	0,460	0,042	0,080
2	Drevet produktivt jordbruksareal	0,196	0,000	0,167	0,000
	Husdyrproduksjon (Ref melkeprod)	0,019	0,482	0,060	0,027
	Kornprod (Ref melk)	-0,091	0,001	-0,07	0,009
	Annen planteproduksjon (Ref melk)	0,051	0,046	0,090	0,000
	Skog (Ref melk)	0,031	0,202	0,083	0,001
	Annet (Ref melk)	-0,035	0,161	0,019	0,449
3	Ditt sosiale nettverk	0,102	0,000	0,093	0,000
	Ferie og fritid	0,130	0,000	0,143	0,000
4	BU trad. landbruk (ref ingen støtte)	0,139	0,000	0,087	0,000
	BU tilleggsnæringer (ref ingen støtte)	0,093	0,000	0,235	0,000
	BU begge typer (ref ingen støtte)	0,091	0,000	0,164	0,000
	Constant (B)	-0,322	0,028	-0,59	0,000
	R ² / R ² justert	0,190/0,182		0,205/0,198	

Vi kan først ta for oss modellen for å forklare ”målindeks for tradisjonelt landbruk”. Modellen er totalt sett en rimelig god modell for å forklare oppfyllelsen av målene med BU-midlene for tradisjonelt landbruk. Forklart varians er på vel 18 prosent. Flere variabler bidrar substansielt og statistisk signifikant til en høy ”målindeks for tradisjonelt landbruk”: For det første er det tydelig at yngre brukere har en betydelig høyere score enn eldre brukere. For det andre har bruksstørrelsen mye å si for ”målindeks for tradisjonelt landbruk”. For det tredje er det slik at høy tilfredshet med det sosiale nettverket innebærer høy score på ”målindeks for tradisjonelt landbruk” og høy tilfredshet med muligheten for ferie og fritid gir en høy ”målindeks for tradisjonelt landbruk”. Til slutt ser vi at det er et betydelig og signifikant utslag av BU-støtte til tradisjonelt landbruk.

Det er verdt å merke seg at utslagene av ulike produksjoner er statistisk signifikant, men disse variablene har liten substansiell effekt. Det som har størst betydning er alder og bruksstørrelse (drevet areal).

Resultatene av den trinnvise utbyggingen av modellen er vist i tabell 18. Det framgår at inkluderingen av dummyvariablene for BU-støtte øker modellens forklarte varians med ca 3 prosentpoeng, og at endringen er signifikant på 0,05 nivå. En rimelig konklusjon er derfor at BU-støtte til tradisjonelt landbruk har betydning for ”målindeks for tradisjonelt landbruk” - ordningen har effekt - men andre faktorer, som for eksempel brukernes alder og størrelse på bruket ser ut til å ha enda større betydning.

Tabell 18. Modellsammendrag og endringsstatistikk

	Mod bloc	R ²	R ² justert	St. avvik	Endringsstatistikk				
					R ² Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change
BU Tra d	1	,078	,076	,604	,078	41.694	3	1487	,000
	2	,127	,122	,589	,050	14.004	6	1481	,000
	3	,161	,155	,578	,034	3,254	2	1479	,000
	4	,190	,182	,568	,028	17.293	3	1476	,000
BU Till	1	,046	,044	,573	,046	23.755	3	1487	,000
	2	,090	,084	,561	,044	11.931	6	1481	,000
	3	,128	,121	,550	,038	32.142	2	1479	,000
	4	,205	,198	,525	,078	48.095	3	1476	,000

Modell 2 i tabell 17 tar sikte på å forklare ”målindeks for støtte til tilleggsnæringer”. Framgangsmåten og de inkluderte forklaringsvariablene er de samme som ovenfor. Funnene er noe avvikende. For det første kan vi konstatere at modellen har noe høyere forklart varians. I modell 2 er den forklarte variansen oppe i ca 20 prosent. Dette er relativt høyt i denne type modeller. Vi ser forøvrig at ”alder” også her gjør utslag, men ikke like kraftig som i modell 1. Likevel, yngre har høyere sannsynlighet for høy ”målindeks for tilleggsnæringer” enn eldre. Også i denne modellen er produktivt jordbruksareal positivt, og de ulike produksjonstypene har relativt marginal betydning.

Av de ”sosiale” variablene; tilfredshet med det sosiale nettverket og tilfredshet med ferie og fritid er det ferie og fritid som gjør tydeligst utslag. Når det gjelder ”målindeks for tilleggsnæringer” er effekten av BU-støtte til tilleggsnæringer betydelig. I denne modellen er det å ha mottatt BU-støtte den enkeltvariablen som gjør størst utslag. I modell 1 ser vi også at det å ha

mottatt begge formene for BU-støtte gjør et tydelig utslag. Ser vi på endringsstatistikken for modellen i tabell 18 ser vi også at modellenes forklaringskraft bedres substansielt og signifikant når BU-støtte innføres. Forklart varians øker da fra 13 prosent til 20 prosent. Konklusjonen er derfor klar: BU-midler til tilleggsnæringer er av stor betydning for ”målindeks for tilleggsnæringer”. BU-støtte til tilleggsnæringer ser ut til å være et virkemiddel som har betydelig effekt.

4. Effekt av BU-støtte - høna eller egget?

Funnene i analysene som er presentert her er relativt tydelige. Det er en sammenheng mellom det å ha mottatt BU-støtte og en rekke indikatorer på en positiv utvikling på det enkelte bruk. Det er likevel grunn til å reflektere litt omkring disse funnene. Det er noen metodiske problemer. En regresjonsanalyse som den vi har gjort her måler ikke i seg selv årsaksretningen. Årsaksretning er i dette tilfellet noe man må vurdere separat. Vi ser det som rimelig å anta at BU-støtten fører til høy score på det vi har kalt måлиндikatorene. Dels er dette resultat av en reell tidsforskjell. Variablene som indikatorene måler er holdninger og registreringer vinteren 2008. De av brukene som har fått BU-støtten har mottatt denne en eller annen gang mellom 1998 og 2008. BU-støtten ligger altså foran i tid. For det andre er det grunn til å forvente at det å få en slik støtte leder til større optimisme – både fordi det er et betydelig økonomisk bidrag – tildeling av en knapp ressurs i konkurranse med andre – og fordi det er en anerkjennelse til bondens drift og potensial for framtida. På den andre siden er det et metodisk problem med det en kan kalle selvrekruttering. De som har fått BU-støtte har selv søkt om slik støtte. Man kan derfor stille spørsmålsteget ved årsaksretningen ved de sammenhengene som er vist statistisk. Det kan være slik at de som har fått BU-støtte er mer optimistiske enn andre bønder uten at det er BU-støtten som fører til dette. Det kan være slik at de søker BU-støtte – og satser framover – fordi de er mer optimistiske. Det som taler mot denne innvendingen er at optimisme eller planer ikke er et statisk fenomen, og vi har ikke registrert denne holdningen i forkant av BU-søknadene. Vi kan imidlertid ikke si noe sikkert om dette på bakgrunn av de statistiske metodene vi har benyttet her. Det vi kan si med sikkerhet er at BU-midlene spiller en betydelig rolle for de bøndene som satser framover – enten det er i retning av et profesjonisert tradisjonelt landbruk eller det er i retning av nye tilleggsnæringer som et supplement til den tradisjonelle drifta.

For å komme nærmere i et svar på om eller i hvilken grad BU-støtten har betydning for om investeringen blir gjennomført eller ikke, skal vi ty til de kvalitative intervjuene. Både støttemottakerne og ansatte ved landbruks-

kontorene ble spurt om i hvilken grad de mente at BU-støtten er avgjørende for om prosjekter realiseres eller ikke.

Selv om alle bøndene vi intervjuet var enige om at BU-støtten hadde gjort det enklere å gjennomføre investeringen eller satsningen, så var det delte meninger om de hadde kommet til å gjennomføre planene uten BU-støtte.

Om vi hadde drevet eller ikke uten tilskuddene – ja, se det vet jeg ikke, men det har hjulpet veldig godt på med både tilskudd og rimelig lån. Så for oss har det vært glimrende ordninger og betydde mye for økonomien vår. (Bonde tradisjonelt landbruk)

Jeg tror nok at jeg hadde drevet med noe av det samme også uten BU-støtten, men det hadde jo vært mye tyngre økonomisk. Men det er jo ofte små marginer, så nei, det er jo ikke sikkert at det hadde gått uten BU-støtten. (Bonde nye næringer)

Så for meg var den biten fra Innovasjon Norge vesentlig for at jeg i det hele tatt tok denne utbygginga. Gården min ligger slik til at jeg kunne ha nyttet jorda til andre ting, til korn – så nei, jeg føler at det var avgjørende for at jeg gjorde det da ja. (Bonde tradisjonelt landbruk)

Sånn seriøst – like før vi bestemte oss for å bygge så vurderte jeg å selge kvoten – det var det med ferie og fritid. Så for min del tror jeg at jeg hadde gitt meg hvis jeg ikke hadde fått tilskudd. (Bonde tradisjonelt landbruk)

BU-støtten er ikke uten betydning for om det blir investert hverken i tradisjonelt landbruk eller nye næringer. Noen ville ha investert og gjennomført sine planer uansett, mens andre mener at BU-støtten var helt avgjørende. Det er derfor rimelig å konkludere med at BU-støtten er en medvirkende årsak til at det investeres i tradisjonelt landbruk og satses på nye næringer i Norge.

De ansatte ved landbrukskontorene er samstemte om at BU-støtten har betydning – ikke i alle tilfeller, men ofte.

Vi har jo eksempel på folk som satser og som er offensive, men som av en eller annen grunn ikke søker eller ikke får BU-midler, men det er sjeldent. Men det å få støtte er viktig - at de får et klapp på skulderen av samfunnet, men på dette spørsmålet er det nok ikke et helt klart ja eller nei. Jeg vil jo tro at noen hadde fått til alt de vil få til uten støtte, noen ville ha fått til en del av det, men støtten er veldig viktig for de fleste. Det er slik jeg ser det her hos oss, men det er klart - hvis man bor i de mest offensive jordbruksområdene, på Jæren og sånn, så har man jo stor satsning, også på kraftforbaserte produksjoner, uten ei krone i offentlig støtte vet du, og det er klart at der går det uten støtte for mange flere enn her. (Ansatt landbrukskontor, Hordaland)

Tror nok jeg skulle ha klart å peke på en del personer her hos oss som ikke ville ha tatt steget hvis de ikke hadde fått offentlig støtte. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

I Nord-Trøndelag er det stor mangel på BU-midler og det betyr at det er mange av søkerne som får avslag på sine søknader. Dette gjelder tilskudd til tradisjonelt landbruk.

Altså i 2008 hadde vi investeringer over 100 millioner som det ble søkt om støtte fra våre to kommuner. Tror ca bare 1/3 ble innvilget. Nord-Trøndelag mangler i høyeste grad penger til BU-støtte. I fjor kunne de hatt tre ganger så mye penger og ennå hadde det vært for lite. I år ser det ut som om de kan ha midler til ca halvparten. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

Mange i Nord-Trøndelag har ikke fått innvilget sin søknad om støtte til tradisjonelt landbruk, men satser likevel på å gjennomføre prosjektene. Det pekes på at kostnadene med å vente et år til i noen grad vil spises opp av økningen i byggekostnader i løpet av et år, men også at det i enkelte situasjoner haster å starte nybyggingen av ulike grunner: *De kan ikke sette ut et år. Kanskje har de mulighet til å få leie en melkekvote og det er klart, da kan de ikke utsette planene.* (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag).

Det kan derfor synes som om BU-midlene har mindre betydning i Nord-Trøndelag, men i følge våre informanter vil det være en noe forhastet

slutning. De peker på at det er en gruppen som faller fra nettopp på grunn av at det er for lite penger i systemet.

Sånn som regime er her i fylket nå med alt for lite penger så tror jeg faktisk at BU-systemet er en bremse for mange. Det er for lite penger - de søker derfor ikke - og dermed legger de også bort planene sine. Det er noe med de som ikke helt får bestemt seg. For dem er det med BU-støtte en gulrot, og hvis de får avslag så investerer de ikke. Det kan også hende at de ikke søker nettopp fordi de hører at det bare er 1/3 som får støtte og da er det jo ikke vits i å søke, tenker de. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

I begge intervjufylkene mente man altså at BU-støtten har betydning når det gjelder sannsynligheten for at investeringsplaner blir i verksatt - den er en medvirkende årsak. Enkelte av de som investerer med BU-støtte ville ikke ha investert hvis ikke de hadde fått BU-støtte, men det finnes altså også bønder som investerer uten BU-støtte. Særlig synes dette å gjelde for investeringsprosjekter i det tradisjonelle landbruket i Nord-Trøndelag.

4.1 Anerkjennelse - et klapp på skuldra

Det er også verdt å merke seg at det å få BU-støtte ikke bare har en positiv effekt gjennom den økonomiske støtten, men at det også ligger en positiv effekt i det å få støtte i seg selv.

Det er ikke uvesentlig kronebeløpet på støtten, for det er klart at det er med på å dempe den økonomiske risikoen. Men det er klart støtten er ikke på mer enn 20-30 prosent, og det alene er ikke nok til at du skal sette i gang. Så det er jo summen av det at du er en del av det samfunnet vil at du skal drive på med - og det, det er jo synliggjort i form av kroner og velvilje - og, ja på en måte det som ligger rundt. (Ansatt landbrukskontor Hordaland).

Det er jo ikke bare de derre pengene - finansieringa - de får jo også en anerkjennelse av at dette er liv laga når de får et tilsagn fra Innovasjon Norge. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

I begge fylkene trekker man altså fram at det ligger en positiv effekt i kombinasjonen av den økonomiske støtten og i det at noen andre (Innovasjon Norge) mener at planene er "liv laga". Det er altså for mange en anerkjennelse og en bekreftelse på at de planer de har er realistiske - de er støtteverdige. Dette kan ifølge en av bøndene vi snakket med som driver med nye næringer være en utløsende faktor - altså at BU-støtten i kraft av den anerkjennelse det gir ikke bare er en medvirkende faktor for at investeringsplaner blir gjennomført, men en avgjørende og nødvendig faktor:

Jeg tror kanskje BU-støtten på en måte er det som avgjør om du setter i gang eller ikke. (...) Det at du får et ja betyr jo at noen tror på deg og da blir det jo så du tror litt mer på deg selv også. (Bonde nye næringer)

Hvis det er slik at det å få støtte i seg selv er viktig som en utløsende faktor for at en investering blir realisert, så kan det argumenteres for at man kan senke støttebeløpet (taket) og likevel oppnå samme investeringsnivå. Når informantene ble presentert for en slik problemstilling ble det pekt på faren for at en ved å senke taket mistet personer som ikke ville investere nettopp fordi det økonomiske bidraget blir for lite til å bety en økonomisk forskjell for prosjektet. Det er altså snakk om en effekt på investeringer gjennom en kombinasjon mellom støttebeløp og den anerkjennelse som ligger i det å få ja på en søknad om BU-midler fra Innovasjon Norge.

Som nevnt har man i Nord-Trøndelag langt flere søkere enn det er penger å fordele, og en mulig løsning på dette er å redusere støttebeløpet slik at flere får støtte. I dag er taket til tradisjonelt landbruk i Nord-Trøndelag på 450 000 kroner, men de ansatte på landbrukskontoret vurderer det slik at det ikke bør reduseres fordi støttebeløpet da vil ha mindre effekt.

Hva er 200 000 da - nesten ingenting? Da er det i alle fall klart at det ikke er noe å vente etter hvis man får avslag et år, for på det året har jo byggekostnadene økt med nesten det samme som en kan få i støtte. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

Utfordringen for fylkene ligger derfor i å finne riktig nivå på taket på tilskuddet. Det må ikke ligge for lavt til at prosjekter ikke blir gjennomført fordi støttebeløpet er for lite til at bonden tør å ta risikoen. Samtidig må det være en rimelig balanse mellom nivået på støtten og antallet som får støtte.

4.2 Gir BU-midler økt lønnsomhet?

Det er (minst) to måter å måle lønnsomhet på i denne sammenheng. 1) Bidrar investeringen som BU-midlene har gitt tilskudd til, til at lønnsomheten blir bedre i forhold til den var før investeringen ble foretatt? 2) Gjør BU-støtten noen forskjell når det gjelder prosjektets lønnsomhet eller hadde lønnsomheten vært den samme uten BU-støtte?

For å ta den siste måten å se på endringer i lønnsomheten først, og som sitatet under indikerer bør dette i utgangspunktet være en enkel årsaks-sammenheng.

Det logiske er at hvis man har to like prosjekter og ett av dem får støtte og det andre ikke, så må jo lønnsomheten bli bedre i det som får støtte. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

Det gjør jo noe både med rentenivået og selvfølgelig også med nivået på lånet når de får 500 000 kroner, selv om det ikke er noen forferdelig stor del av de totale byggekostnadene så kan vi nok si at det har en ganske stor effekt. Med både rentestøtte og tilskudd så er det klart at dette er en del kroner også, så ja, det er klart det har betydning. Ganske mye også på en investering på en 7-8 millioner. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

Slik må det selvsagt være, om man forutsetter alt likt, inkludert at de to bøndene vil drive like godt etterpå. Det enkle svaret er altså at BU-støtten bidrar til bedre lønnsomhet. Men hva hvis det er slik at det å få BU-støtte fører til at prosjektet blir større og dyrere enn det ville ha vært uten støtte?

Det er nok gjerne slik at noen satser litt større, litt tøffere fordi de har mulighet til å få støtte, men om det er en feilsatsning det synes jeg at det er veldig vanskelig å svare på altså. (Ansatt landbrukskontor).

Det er altså ikke gitt at BU-støtten gir økt lønnsomhet i prosjektet. Eksempelvis hvis besparelsen man oppnår på grunn av mindre rentebærende tas ut ved å gjøre prosjektet større – for eksempel ved å investere i melkerobot.

Men altså, det å investere for eksempel i en melkerobot har vi jo eksempler på her hos oss er positivt, og bøndene er jo veldig fornøyde med de [melkerobotene]. Altså en robot kan gjerne gi bedre kapasitetsutnyttelse og også bedre kvalitet på melka, ja, og det øker jo inntjeningen igjen. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

De 500 000 betalte nok merkostnaden med melkerobot i forhold til melkegrav i alle fall. Ja, i alle fall - man sparer jo minst 50 kvadrat i areal med å sette inn robot i forhold til melkegrav. (Bonde tradisjonelt landbruk)

Bonden i sitatet ovenfor sammenligner BU-støtten med kostnadene for en melkerobot og argumenterer for at støtten dekker differansen mellom melkeroboten og arealkostnadene ved å bygge melkegrav. Det betyr ikke nødvendigvis at han, eller andre med ham, ikke ville ha investert i melkerobot hvis de ikke hadde fått BU-støtte. Ifølge bøndene er melkerobot framtiden, og det er ingen mening i å bygge nytt fjøs i dag uten å sette inn robot, og de registrer at det er det bønder rundt dem også gjør.

Melkegrav var ikke noe for framtiden. Kunne hatt melkegrav en stund til jeg, men det var ikke for framtiden. Det var å kaste bort penger syntes jeg. Det er jo den største investeringen man gjør, og da må man sette inn robot. (...)Det er som å gå i lag på ski. Hvis du går etter og er den eneste som har dårlige ski så er det mye tyngre det enn hvis alle har dårlig ski. (Bonde tradisjonelt landbruk)

Melkeroboten gir ikke bedre økonomi, men som vi skal komme tilbake til en mye av det norske bønder gjør mer på tross av, enn på grunn av utsikter til bedre økonomi. Det som trekkes fram som hovedgevinst med melkeroboten er at arbeidet blir lettere, mer fleksibelt, mer interessant og at dyrevelferden blir bedre.

Den andre måten vi antydte at lønnsomhet kan måles på er om lønnsomheten på bruket er blitt bedre etter investeringen? Vi presenterte overfor informantene resultatene om at det ikke var noen signifikant forskjell i lønnsomhet mellom de som hadde fått BU-støtte og de som ikke hadde fått støtte. Da fikk vi følgende reaksjon fra en av de vi intervjuet:

At de ikke får bedre lønnsomhet en de som ikke har bygd nei - ha-ha. Det er helt sikkert ja -ha-ha-ha. Det dummeste man gjør er jo å investere! Men alternativet er jo nedlegging! Det går bare ei lita tid til med det gamle, for det første sånn rent teknisk for å drive og for det andre sånn arbeidsmessig. Jeg har hørt den derre vinklinga der jeg også [at investeringer ikke fører til økt lønnsomhet], men den faller på sin egen urimelighet for skal vi opprettholde husdyrproduksjonen så må vi fornye driftsapparatet. Det er ikke noen bønn om noe annet.

Flere av de andre vi intervjuet er også klare på at investeringene ikke har ført til økt lønnsomhet, men at det var de også klar over på forhånd. De forventet med andre ord ikke at investeringen skulle resultere i bedre økonomi. I alle fall ikke på kort sikt. Det er altså andre grunner til at man investerer enn de rent økonomiske, og dette er helt tydelig når det gjelder tradisjonelt landbruk:

Lønnsomhet - nei den har blitt dårligere. Det er jo bestandig slik at etter at man har investert så blir økonomien dårligere. Hvordan renta er har jo betydning, men for en periode i alle fall, så vil det bli dårligere økonomi. Men det var jeg forberedt på. (Bonde tradisjonelt landbruk)

Man må jo investere på en gård. Hvis man ikke gjør det så går det jo helt sikkert galt. (Bonde tradisjonelt landbruk)

De som i dag investerer i ny driftsbygning står overfor et valg - enten å legge ned drifta og slutte som bonde eller starte med annen produksjon eller å invester for å kunne drive videre. Dette er altså ikke først og fremst et valg man gjør for å bedre økonomien, men et valg om å fortsette med den produksjonen man i dag driver eller legge ned. Det vil altså si at BU-midlene til tradisjonelt landbruk ikke nødvendigvis bidrar til å nå det politiske målet om bedre økonomi, men uansett til å dempe nedleggingstakten i norsk landbruk.

Hvis vi går over til å se på sammenhengen mellom investeringer i nye næringer og lønnsomhet synes situasjonen å være noe av den samme, selv om flere av de vi intervjuet synes de har en grei økonomi, og at BU-støtten har vært viktig ved at etableringen har gått lettere.

Nå har jeg hatt arbeidsplassen min på gården i akkurat ett år, og ja, det går vel sånn akkurat. Mannen min jobber utenfor, så det er han som betaler alle regninger hjemme hos oss (ler). (Bonde nye næringer)

Selv om flere her tjener penger – og det gjør jo også de som driver med tradisjonelt landbruk – selv om det ikke er mye penger, ligger motivet ikke bare i det å tjene penger. For mange er hoved-motivasjonen å fortsatt ha næringsdrift med utgangspunkt i gårdens ressurser, og spesielt i Hordaland var det tydelig at det å starte opp med nye næringer mer eller mindre hadde tvunget seg fram som alternativ på grunn av at de brukene de satt på var for små til å kunne drive lønnsom volumproduksjon.

Samvirke betaler jo ikke noe for kjøtt og melk lenger så når du har en liten gård her, så er egentlig eneste sjansen til å tjene litt å foredle varene selv. (Bonde nye næringer)

Skal man kunne drive de små vestlandsgårdene så må en være kreativ, man må finne på noe nytt. Vi har ikke muligheten til å få til storgårder. Det begrenser seg rett og slett av seg selv. Så når strukturrasjonaliseringa går sin gang, ja, så sier det seg selv. Men det har alltid vært sånn her – vi har alltid holdt på med andre ting for å snekre sammen ei inntekt. (Bonde nye næringer)

Det ligger altså en forpliktelse i det å overta en landbrukseiendom som både de som fortsatt driver tradisjonell landbruksdrift og de som driver men nye næringer føler på (Storstad, Forbord og Almås 2009).

Når en har sagt ja til å overta gården er det viktig at en legger ned et godt stykke arbeid. Hvis ikke burde vi ha sagt nei, og så ville gården ha gått ut av familien, og det hadde ikke gjort meg noe det. Det viktigste er at gården blir drevet og at det bur noen på den. Om det blir mine unger eller noen andre – jeg synes ikke det er veldig nøye. Jeg synes det som er viktig er at den som har sagt ja til å ta vare på dette her, han må gjøre et godt stykke arbeid for å overlate gården i bedre stand enn han overtok den. (Bonde nye næringer)

Den kulturelle normen om at landbrukseiendommer skal være i drift og være bosatt er sterk, og det er denne som ligger bak for mange og som kan forklare mye av de valgene de gjør. Det betyr ikke at det er det eneste som styrer valgene, men at en for å forstå de valgene som bønder gjør må forstå disse kulturelle normene i landbruket. Bønder er ikke økonomisk rasjonelle aktører i streng betydning, uten at det betyr at de gjør tilsynelatende urasjonelle økonomiske valg uten å være klar over at det nettopp er det de gjør.

Selvsagt synes jeg det hadde vært kjekt altså.... jeg er jo 14. generasjon og, ja, jeg kan jo bli den siste, uten at jeg hadde følt det som noe stort nederlag altså - selv om jeg synes det er meningsfylt å produsere mat og alt det der, men jeg ser jo at de yngre i dag, som er flinke på skolen og vil utdanne seg og hos oss er det jo olja og alt det - ja, du tjener jo kolossalt med penger. Etter mitt syn så kan du bare ikke forlange at de skal slutte der og begynne å melke kyrne. Det forstår jeg godt at de ikke ser seg syn i. Det forstår jeg rett og slett. Men samtidig så....(Bonde tradisjonelt landbruk)

Når en bonde investerer i nytt fjøs med melkerobot som kanskje har en kapasitet på mer enn dobbelte av hva bonden har i melkekvote, så vet bonden at dette ikke vil føre til bedre økonomi, snarere tvert i mot de første årene etter investeringen. Men investeringen gjøres altså likevel, nettopp fordi det er andre mål som oppnås - bruket vil fortsatt være i drift og bonden har lagt grunnlaget for drift i minst 30 år framover. I tillegg har han eller hun gjort en investering som gjør arbeidsdagen lettere, innfrir nye krav og regler og kanskje også gir bedre dyrevelferd.

Under intervjuene kommer det også betraktninger rundt lønnsomheten i de nye næringene:

Det er jo ikke tvil om at hvis en går inn og ser på regnskapet til alle de som driver med nye næringer så er det ikke så mange som tjener så mye penger. Det tror jeg nesten jeg vil si at er et stort problem. Det har jo vært en voldsom satsning på dette her - det er voldsomt mye produksjonskapasitet som er bygd opp,

men det er ikke mye økonomi i dette altså. (Bonde nye næringer)

Det settes altså her et spørsmålstegn ved satsningen på nye næringer med utgangspunkt i landbruket sett fra et inntektsperspektiv. Hvis vedkommende har rett i at manglende inntjening hos mange av de som har startet opp med nye næringer er et stort problem, så er det grunn til å gå nærmere inn i lønnsomheten i disse næringene. Som nevnt er en av hensiktene med BU-støtten at den skal bidra til å skape lønnsom næringsvirksomhet med utgangspunkt i landbruket.

Vi så av de statistiske studiene at de som hadde fått BU-støtte oftere rapporterte at økonomien på bruket var blitt bedre. I intervjudataene har vi også flere eksempler på bønder som har investert i nye næringer som har en god økonomi.

Jeg hadde jo ikke drevet med det hvis jeg ikke hadde tjent penger på det. (Bonde nye næringer Nord-Trøndelag)

Timebetalingen min er langt bedre enn det mannen min har på gårdsdrifta. (Bonde nye næringer Nord-Trøndelag)

Samtidig viser intervjuene at flere av bøndene ikke har noen illusjoner om at de skal få vesentlig bedre økonomi av å investere på bruket. Det kan synes som om at mye av det samme gjelder for flere av dem som starter opp med virksomheter innenfor de nye næringene. Igjen er det trolig fordi et viktig motiv bak oppstarten av virksomheten for flere er at det er viktig for den enkelte å få til en eller annen form for næringsvirksomhet på gården. Dette blir, satt på spissen, så viktig at hensynet til lønnsomhet blir underordnet. På ett nivå representerer ikke dette noe problem så lenge den enkelte bonde er villig til å arbeide mye for lite lønn. Det som derimot er et dilemma er hvordan det offentlige virkemiddelapparatet skal stille seg når det gjelder rådgivning og innvilgning av søknader til investeringer som man vet med en viss sannsynlighet vil føre til nettopp det – mye arbeid for lite penger.

Det er jo ingen spøk dette. Mange satser jo gård og grunn og da er du liksom fanget. (Bonde nye næringer)

Det er likevel grunn til å påpeke at dårlig lønnsomhet ikke er noe som kan sies å prege hele gruppen av nye næringer innenfor landbruket. Her synes spennet å være stort. Mens enkelte har en god lønnsomhet er det andre som sliter med å få god lønnsomhet i driften.

Våre informanter gir honnør for at BU-midlene til nye næringer er lagt opp på en måte som følger etableringen gjennom ulike faser:

Det har blitt større og større krav hele tiden til det jeg driver med - spesielt fra Mattilsynet. Jeg måtte investere i slakteriet og det førte til at jeg måtte investere i større produksjon og det igjen har ført til at jeg måtte ha en mer proff profilering ikke sant. (..) jeg synes at det er en helhet i støttemulighetene som passer for en småbedrift, og det synes jeg er godt gjennomtenkt. Og det tror jeg er helt nødvendig hvis du skal klare det altså. Nå blir det liksom ikke med måte hvor for nøyd jeg er, men altså dette har vært veldig bra for meg. (Bonde nye næringer)

Fra kommunens side framheves også dette som en stor styrke ved BU-midlene og at dette er en modell som bør overføres også til andre etablerere. Det vil si etablerere som ikke har mulighet til å bli inkludert i BU-ordningen fordi etableringen ikke skjer med utgangspunkt i et gårdsbruk.

Det hender det er sånn at vi kan si at hvis du bare hadde hatt en gård så skulle du ha fått BU-tilskudd. (...) Det er ingen tvil om at de som har en landbrukstilknytning har et bedre tilbud enn de som ikke har en landbrukstilknytning. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

Landbrukssjefen kunne gjerne ha sett at BU-midlene til nye næringer hadde et bredere nedslagsfelt og også inkluderte andre etablerere i distriktene. Han peker blant annet på at det interessante for næringsutviklingen i et område ikke er om etableringen skjer med utgangspunkt i et gårdsbruk eller ikke, men at investeringen bidrar til "næringsutvikling og bosetting i distriktet". Samtidig ser han at det her kan være en utfordring i at BU-midlene er en del av Jordbruksavtalen og at midlene derfor betraktes som "landbrukets egne penger og derfor på en måte er en del av politikken for å bedre landbruks-

*befolkningens inntekter*⁸. Til tross på dette mener han altså at så lenge BU-midlene hadde gått til investeringer eller ”prosjekter som ikke kan flyttes ut av bygda og inn til en by”, så ”har det jo ikke noe å si om det ligger på den eller den gården”. Dette er noe som en bør drøfte og det kan være positivt også med tanke på legitimiteten til overføringene via jordbruksavtalen at deler av pengene også kommer etablerere i bygde-Norge utenfor landbruket til gode.

4.3 Læring og kompetanseutvikling

Når det gjelder i hvilken grad BU-midlene bidrar til læring og kompetanseheving hos støttemottakerne, syner dette å være mer framtredd hos de som har fått støtte til nye næringer, enn til tradisjonelt landbruk. Det skjer nok en viss læring også hos de som søker om støtte til investeringer i tradisjonelt landbruk gjennom de råd og den veiledning de får i løpet av søknadsprosessen. Her er man naturlig nok avhengig av den kompetansen de enkelte landbrukskontor besitter, og med den gradvise nedbyggingen som har skjedd i norske kommuner innenfor landbruksforvaltningen kan dette i noen kommuner være en begrensende faktor.

Når det gjelder de som starter opp med en eller annen form for ny næring synes læringseffekten som følger med BU-støtte og det systemet som er bygd opp å være større. Behovet er også naturlig nok større for nye næringer nett-

---

⁸ Under intervjuene med bønder som hadde fått tilskudd til investeringer i tradisjonelt landbruk i Hordaland kom det fram klare ytringer som viser at det her, i motsetning til i Nord-Trøndelag, synes å være misnøye blant bøndene når det gjelder prioriteringen av nye næringer. De mener at de nye næringene prioriteres i for stor grad i Hordaland og at det går på bekostning av volumproduksjonen: ”Tine skulle holde kurs om det å utvide drifta. Og i Sogn og Fjordane var det 70 påmeldte, mens her i Hordaland var det 6 - og det ble avlyst. Fortsetter det sånn så forsvinner vi.” (...) ”Nå er det ”hver gård si spekepølse”. Det er ikke liv laga det heller.” Dette er jo bøndene sine penger og jeg spør meg om mye av dette i det hele tatt har noe med bøndene å gjøre. Det er jo helt på sidelinja. Sklir litt ut fra det å drive jorda da kan du si.” (...) ”Det virker som om det er lett å få penger her altså - vil du være med på bølgen så får du, mens en som har en liten gård ikke får støtte til å bygge ut sauefjøset.

opp fordi mange av etablerere starter opp uten annet enn en god ide og ressursene som ligger i det å eie en gård. Det at BU-midlene for nye næringer gir en mulighet for støtte underveis i utviklingen av virksomheten er også en viktig faktor som fremmer læringen hos etablererne.

En ting er jo pengene - de fysiske - en annen ting er jo at du kommer inn i et system - du får veiledning og du treffer andre og du lærer hva som ikke gikk så bra for andre, og det motsatte - det som gikk bra. Det tror jeg er en svært viktig bit av det. (Bonde nye næringer)

Jeg var med på opplegget til Innovasjon Norge i 2005, og ja, det var veldig bra. Lærte mye og møtte mange folk. Folk som jeg ennå i dag har nær kontakt med. (Bonde nye næringer)

Du skal sette opp regnskap og ja, planer og sånn, og så skal du rapportere tilbake om at du har brukt pengene til det du skulle bruke dem til. På en måte så får du et verktøy til å kontrollere økonomien på. Du har liksom ikke et regnskapsbyrå til å gjøre det for deg. Ja, alt dette er fryktelig nyttig og lærerikt altså. Det skjerper deg på økonomistyring. (Bonde nye næringer)

4.4 Kommunenes rolle

Vi vet lite om hvor representative de kommunene vi har foretatt intervjuer i er, men bygd på intervjumaterialet fra disse kommunene synes det som om landbruksetaten i kommunene spiller en sentral rolle i prosessen fra ide til søknad. Kombinasjonen av at de som jobber i kommunene kjenner folk og har erfaring for hva som kreves for å gjennomføre ulike prosjekter gjør at de stort sett på forhånd kan si hvem det er som bør, eller ikke bør, søke om BU-støtte. Dette ser ut til å gjelde både for søknader til tradisjonelt landbruk og til nye næringer. På dette grunnlaget gir de råd og veiledning til bønder. I denne prosessen skjer det en siling av ideer og prosjekter, og i Nord-Trøndelag går de så langt som å si at *"alle søknader Innovasjon Norge får fra oss er støtteverdige. Jeg har aldri sendt fra meg en søknad som jeg har hatt negativ innstilling til for da kommer de ikke gjennom."*

De kommunale landbruksetatene anbefaler altså enkelte å legge bort planene og ikke utarbeide noen søknad til Innovasjon Norge. Kriteriene de vurderer dette ut fra er ”økonomi og om søkerne er godt nok forbedret på søknaden”.

Når vi merker at de ikke har gått igjennom og tenkt igjennom prosjektet godt nok, da forklarer vi dem at dette ikke går. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

Når vi er i kontakt med personer som vil søke så stiller jo vi en del spørsmål da, og da hender det at noen går en runde ekstra med seg selv og det ender noen ganger med at folk blir enige med seg selv om at de ikke skal søke likevel. Jeg tror vi greier å avdekke de som prater mye og har sånne vyer at du får bakoversveis, men som ikke har mulighet til å få det realisert. Altså at vi fort vet at dette er bare prat. Jobber du noen år i området så kjenner du jo folk. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

Søkerne har også dialog med Innovasjon Norge, og dette trekkes spesielt fram i Hordaland hvor Innovasjon Norge har en målsetning om at de skal ha telefonisk kontakt med alle søkerne i løpet av prosessen. På den måten får saksbehandlerne et bedre bilde av søkerens personlige egenskaper, som er spesielt viktig i gjennomføringen av prosjekter innenfor de nye næringene.

Det er jo ofte sånn at de menneskelige egenskapene til søkerne, spesielt når det gjelder tilleggsnæringer, er vel så viktige som selve prosjektet.

Med personlige egenskaper tenker man her spesielt på markeds-kontakt og det å kunne forholde seg til andre mennesker, blant annet krevers det ofte i disse prosjektene (reiselivsprosjekter) at man må være verter.

4.5 Om BU-midlene som landbrukspolitisk virkemiddel

Det synes å være stor enighet om at BU-midlene bør brukes som et middel for å nå de fastsatte målsetningene i landbrukspolitikken. Dette gjelder både hva det bevilges penger til og nivået på støtten. Det er mulig at det hadde

vært riktig å heve støtteandelen på enkelte typer prosjekt, men det må i tillegg henge sammen med politiske mål, skal vi tro våre informanter.

Hvis det for eksempel hadde vært et politisk mål om å øke melkeproduksjonen så må en jo vurdere hvilke tiltak som vil virke da og med større andel i støtte vil man få flere til å satse. (Ansatt landbrukskontor Hordaland)

I begge fylkene hvor vi gjennomførte intervjuer trekkes sauenæringen fram som et eksempel på en næring som bør prioriteres. Dette fordi næringen er av avgjørende betydning for å hindre gjengroing. Det er også slik at man mener at BU-støtten skal være med på å bygge opp under helheten i norsk landbrukspolitikk, og da kan man ikke se seg blind på økonomien i det enkelte prosjekt. Det kan finnes andre grunner for å gi støtte, og sauenæringa trekkes altså her fram som et eksempel:

Det er jo også et problem at mange ikke får - fjørfe, gris, og tidligere også på sau, men det er opprioritert nå. Det at det kan være vanskelig å få på sau handler om at de sier at det kan være vanskelig å få til nok lønnsomhet i sauenæringa. Men dette er en av kjepphestene mine, for jeg tror at bare et tilskudd på 50 000 for en som driver med sau hadde hjulpet mye på det med å opprettholde beite av kulturlandskapet. Så det har vi fått med nå. De gjør en kjempejobb for å ta vare på innmark og utmark. Her er det sikkert noen som kutter ut fordi de vet at de ikke får støtte. Men nå har de tatt inn beite som et kriterium, og det synes jeg er bra. (Ansatt landbrukskontor Nord-Trøndelag)

Ser jo at sauen er ute, men det er jo et politisk ønske om at vi skal ha beite, så her kunne det godt ha vært investeringsmidler. Og gjerne også til mindre ting innenfor tradisjonelt jordbruk også. Det er jo ikke noe vits i å ha midler til beiterydding når beitedyrene forsvinner. Det er vel mye bedre å gi støtte til å ha dyr enn å reparere på at man ikke har dyr. Det er jo steike tulleter. Du kan rydde et beite, men etterpå har du egentlig ikke plikt på deg til å holde det ryddig. Hadde du hatt nok beitedyr så hadde du hatt beite også. (Bonde tradisjonelt landbruk)

BU-midlene bør altså, sett fra næringsaktørens side, fungere som et virkemiddel i en helhetlig landbrukspolitikk, ikke bare for å oppnå lønnsomhet og bosetting, men også for å vedlikeholde kulturlandskapet.

5. Konklusjoner

I denne rapporten er det presentert tre ulike analyser: Vi har sett på hvordan tildeling av BU-støtte samvarierer med en rekke forhold ved bonden, og bruket. Videre har vi analysert hvorvidt BU-midlene har effekt på faktorer på enkeltbrukene som kan fortolkes som indikatorer på at den overordna målsetningen om ”langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt”. Til slutt har vi presentert funn fra en intervjuundersøkelse som sier mer om *hvordan* bønder og ansatte i landbruksforvaltningen mener at BU-midlene fungerer.

Ut fra den første analysen av sammenhenger mellom de som har mottatt BU-støtte og bønder som ikke har fått slik støtte de siste ti år kan vi konkludere med at:

- Kvinner er klart underrepresentert i tildelinger av BU-midler til tradisjonelt landbruk. Også tatt i betraktning den fra før svært ujevne kjønnsfordelingen i landbruket.
- Kvinner er svakt overrepresentert i tildelinger av BU-midler til tilleggsnæringer, men kvinneandelen er fortsatt bare på vel 23 prosent.
- Ungdom ser ikke ut til å ha vesentlig bedre gjennomslag i søknad om BU-midler enn andre aldersgrupper.
- De som ikke har mottatt BU-støtte har gjennomgående lavere utdanning enn de som har fått en eller annen form for BU-støtte.
- BU-støtte til tradisjonelt landbruk gis i stor grad til bruk over gjennomsnittet, mens BU-støtte til tilleggsnæringer i større grad gis til bruk mindre enn gjennomsnittet.
- Bruk som har fått BU-støtte rapporterer i større grad enn bruk som ikke har fått BU-støtte at økonomien har bedret seg i positiv retning. Motsatt rapporterer de som har fått BU-støtte i mindre grad at økonomien har utviklet seg i negativ retning. Bønder som har mottatt

støtte til tilleggsnæring er mer fornøyde enn bønder som har fått BU-midler til tradisjonelt landbruk.

- Forventninger til framtidig økonomisk utvikling viser det samme mønsteret. Bønder som har mottatt BU-støtte er mer optimistiske enn bønder som ikke har fått BU-støtte.
- Bønder som har fått BU-støtte er i større grad positive til å anbefale egne barn å ta over bruket.

I en statistisk analyse av effekten av BU-midler til tradisjonelt landbruk og til tilleggsnæringer på indekser som er konstruert for å måle positiv økonomisk utvikling, offensivitet og optimisme kan vi konkludere slik:

- BU-støtte til tradisjonelt landbruk har positiv effekt, men andre faktorer, som for eksempel brukernes alder og størrelse på bruket ser ut til å ha enda større betydning.
- BU-midler til tilleggsnæringer ser ut til å være et virkemiddel som har betydelig effekt.

Vår kvalitative analyse basert på intervjuer med gårdbrukere og saksbehandlere i kommunene understøtter mye av det som er nevnt over, men i tillegg framkommer informasjon om hvordan ordningene fungerer:

- Vi finner at det ikke bare er selve den økonomiske støtten som har betydning, men også den rådgivning og veiledning som bøndene får fra landbrukskontoret underveis i prosessen. Det at både landbrukskontor og Innovasjon Norge gir støtte på søknaden er også av betydning – en endelig bekreftelse på at investeringen er fornuftlig.
- Mye tyder på at de søknader som kommer inn til Innovasjon Norge nærmest per definisjon er støtteverdige. Det synes å være slik at bøndene får veiledning og rådgivning underveis i utarbeidelsen av planer/søknad og at veiledningsapparatet råder ikke-støtteverdige prosjekter om å ikke søke støtte. Det skjer en selektering før søknadene sendes inn.
- Både bøndene og saksbehandlerne uttrykker skepsis til at BU-støtten fører til bedre inntekt i landbruket på kort sikt. Det synes heller ikke

bøndene å forvente. I den grad dette er riktig er BU-midlene med på å underbygge et system som muliggjør et norsk landbruk med lave inntekter. BU-midlene bidrar altså til å opprettholde bedrifter (gårdsbruk), men ikke nødvendigvis lønnsomme bedrifter.

- Det er snarere et behov for å foreta investeringer som er nødvendige for å kunne drive bruket videre, enn forventning om bedret økonomi som ligger bak investeringene/BU-søknaden.

Vår samlede vurdering er at de bedriftsrettede fylkesvise bygdeutviklingsmidlene som forvaltes av Innovasjon Norge er en ordning som er viktig for norske bønder. Våre analyser tyder på at BU-midler til tradisjonelt landbruk er viktig for å holde oppe takten i fornyingen av driftsapparatet, og midlene bidrar til å holde både økonomien og optimismen hos bøndene oppe. BU-midler til nye næringer/tilleggsnæringer er viktig for nyskaping og etableringer av tilleggsnæringer i norske bygder. I så måte bidrar ordningen til, for å bruke formuleringen fra forskrift om BU-midler til bygdeutvikling (2007), ”langsiktig, lønnsom verdiskaping og desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt”

Referanser

- Almås, R. (2002). *Norges landbrukshistorie*. Oslo, Samlaget.
- Hval, J. N. (2010): *Regnskapsbasert analyse av de fylkesvise bygdeutviklingsmidlene*. Notat 2010-2, Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Landbruks- og matdepartementet (2007). *Forskrift om midler til bygdeutvikling, Landbruks- og matdepartementet*. FOR-2007-02-15-199.
- Landbruks- og matdepartementet (2009). *Forskrift om midler til bygdeutvikling*, Lovdata. FOR-2009-01-28-75.
- Pettersen, I. J. N. Hval, L. Ø. Eriksen, O. Storstad og J. Vik (2009): *Tilslørt, virksom og treffsikker. Evaluering av Bygdeutviklingsordningen*. Rapport 2009-3, Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Ringdal, K. (2007). *Enhet og mangfold: samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen, Fagbokforlaget.
- Rye, J. F. og O. Storstad (2002). *Trender i norsk landbruk 2002: frekvensrapport*. Trondheim, Norsk senter for bygdeforskning.
- Rye, J. F. og O. Storstad (2004). *Trender i norsk landbruk 2004: frekvensrapport*. Trondheim, Norsk senter for bygdeforskning.
- Storstad, O., M. Forbord og R. Almås (2009). *Boplikt i landbruket - bolyst eller botvang? Resultater fra en spørreundersøkelse blant eiere av landbrukseiendommer*. Trondheim, Norsk senter for bygdeforskning.
- Vik, J. (2008). *Trender i norsk landbruk 2008: dokumentasjonsnotat, spørsmål, metode og kodebok*. Trondheim, Bygdeforskning.
- Vik, J. (2008). *Trender i norsk landbruk 2008. Frekvensrapport*. Rapport 13/08. Trondheim, Norsk senter for bygdeforskning.
- Vik, J. og J. F. Rye (2006). *Trender i norsk landbruk 2006: frekvensrapport*. Trondheim, Norsk senter for bygdeforskning.